

WIJ ZIJN HIER

EEN ETNOGRAFISCH ONDERZOEK NAAR OVERLEVEN, LEVEN
EN PROTEST IN GRENSGEBIED DE VLUCHTKERK

Anne Wonders

‘Leer mij de Ander kennen, die ik als Ander heb leren zien’

© De foto's in deze scriptie zijn gemaakt Manette Ingenieren
foto pagina 16 gemaakt door Elmer van der Marel, winaar Zilveren Camera 2012
voorpagina, pagina 14 en eindpagina zijn foto's van de auteur

WIJ ZIJN HIER

EEN ETNOGRAFISCH ONDERZOEK NAAR OVERLEVEN, LEVEN
EN PROTEST IN GRENSGEBIED DE VLUCHTKERK

Door Anne Wonders

Juni 2013

Anne Wonders
Student Nummer: 3491471
Begeleid door Nienke Muurling
Universiteit Utrecht
Bachelor Culturele Antropologie
annewonders@hotmail.com

Voor Jean Paul Baba

*Where becomes man
How fares a soul
When may the heart speak
Is there a heaven and
Who has ever seen it
And could live to tell
The wind carries us to new places
Rain washes away our illusions
Our desert is an empty station
The steppe a schoolyard
A highrise flat: savannah*

*The best you can become is yourself
But whom will I become if I can't be who I am
What creates my existence
Who will talk to me if I should not exist
I am not a newsitem*

Gedicht geschreven door Melle Dotinga, gemaakt voor en onderdeel van de film
'we are here' van Jaap Stahlie en Melle Dotinga, een film die zij voor de
uitgeprocedeerde asielzoekers maakten: <http://vimeo.com/jaapstahlie/we-are-here>

*My name is not 'media report'
I am a history and a future
I am not my country
I am not my passport, my identity
I am a promise
A cloud full of opportunities
A heart, a love
A lawn with the promise
Of flowers in the spring
A summer with rain so soft
With people dancing in the park*

*I can love this country
Like I once loved my origin
I am progress
Because I continued
When I thought of better
The best is yet to come
With that thought I started my journey*

“Mijn vader heeft geen papieren”, zei Otje. “Daarom zijn wij op de vlucht. Zonder papieren kun je niet leven’, zegt mijn vader.” “Ik wel”, zei Kwark de kraai. “Ik weet niet wat papieren zijn, maar ik weet zeker dat ik ze niet heb. En toch leef ik.”

-- Annie M.G. Schmidt, Otje, 1983--

INHOUDSOPGAVE

DANKWOORD	10
PROLOOG	15
INLEIDING	17
THEORETISCH KADER.....	23
LIMEN: OP DE DREMPEL	23
GRENZEN: EEN ANTROPOLOGISCHE BENADERING	24
EEN ONVERBIDDELIJKE GRENS	25
THE VAGABONDS	26
NATUURLIJKE ORDE VAN DINGEN	27
IN DE GRENSGEBIEDEN: OVERLEVINGSSTRUCTUREN EN COMMUNITAS.....	28
GRENZEN VERLEGGEN	29
CONTEXT: ILLEGAAL IN NEDERLAND	31
WIJ ZIJN HIER	33
BEGRENSD LEVEN	37
ALIENATION IS MY NATION, REALITY IS MY NATIONALITY	37
IN LIMBO: ONZICHTBARE GRENZEN	38
EEN BEGRENSEDE IDENTITEIT	40
HET GRENSGEBIED	41
LEVEN IN HET GRENSGEBIED	45
SAMENLEVEN: A FAMILY OF LOVE IN EEN VERSCHEURDE WERELD.....	46
EEN EIGEN PLEKJE.....	50
GRENZEN OPZOEKEN	53
TOO MUCH STRESS	54
WE NEED A NORMAL LIFE	55
AMBIGUITEIT VAN HET GRENSGEBIED.....	55
PROTEST: EEN MOZAIEK AAN STEMMEN.....	57
EEN REIS VAN GRENS NAAR GRENS.....	61
EEN ARBITRAIRE REIS.....	61
REIZEN DOOR DE GRENSGEBIEDEN.....	62
CONCLUSIES	64
BIJLAGEN	69
BIJLAGE 1: EEN REFLECTIE.....	69
BIJLAGE 2: KAART.....	72
BIBLIOGRAFIE.....	73

DANKWOORD

Ten eerste en vooral wil ik de dappere strijders die het hart van deze scriptie vormen bedanken: de bewoners van de Vluchtkerk. Hoewel jullie niet allen bij naam in deze scriptie terug te vinden zijn, zijn het jullie stemmen die resoneren op de pagina's die volgen. Ik wil jullie bedanken voor de warmte waarmee jullie mij ontvingen, voor de oprechtheid waarmee jullie je verhalen deelden en voor jullie confronterende woorden die mij een totaal nieuw perspectief op mijn land en mijn vrijheid gaven. Zonder jullie openheid en wijsheid zou dit onderzoek nooit geslaagd zijn. Het is onvoorstelbaar hoeveel jullie mij hebben geleerd. Middenin de chaos van alles wat jullie moeten doorstaan, werd ik gemotiveerd en geïnspireerd door jullie moed. Het optimisme en de strijdkracht waarmee jullie de wereld tegemoet treden, verraste me elke keer opnieuw. Maar ook de duistere kant van de wereld werd me door jullie verhalen onthuld. Op de vraag waarom jullie op deze ellendige manier moeten leven in mijn land, heb ik helaas geen antwoord. Ik hoop dat mijn woorden de integriteit van alles wat jullie me hebben toevertrouwd hebben behouden.

Daarnaast zou mijn veld onderzoek niet mogelijk zijn geweest zonder de hulp van vele anderen die toegewijd waren om het protest van de Vluchtkerkbewoners te faciliteren. De helden die hun ogen en harten openden en eens niet wegkeken: jullie weten wie jullie zijn. Dankjewel voor jullie moed, jullie daadkracht en onuitputtelijke energie. Wie had ooit gedacht dat een groep mensen die elkaar een half jaar geleden nog niet kende, samen zoveel voor elkaar kon krijgen? Dankjewel voor jullie vertrouwen in mij, voor de bemoedigende woorden, de knuffels, het samen huilen en lachen en voor het samen demonstreren. Het is ongelooflijk hoeveel bijzondere herinneringen we samen hebben gemaakt.

In het bijzonder wil ik Marijn en Diederik bedanken, die mij lieten zien dat ook Nederlanders weten wat gastvrijheid is. Dankjewel dat ik in jullie huis een warm thuis mocht vinden als het weer eens te laat was geworden in de Vluchtkerk. Marijn en Carry, onze nachtelijke gesprekken en reflecties zijn van onschatbare waarde geweest voor de manier waarop ik dit onderzoek heb kunnen doen. Door jullie openheid en eerlijkheid durfde ook ik eerlijk naar mezelf te kijken, waardoor ik mijn zwakheden en krachten kon leren kennen. Godfrey, dankjewel voor je kritische woorden waarmee je me een kijkje in Asielland gaf en me eraan herinnerde dat alles niet zo eenduidig is als het lijkt. Lieve Ilyas, dankjewel dat jij mijn rustpunt wilde zijn in de wirwar van gebeurtenissen in de Vluchtkerk.

Nienke Muurling, mijn mentor en medestrijder, wil ik bedanken voor het zien van het vuur in mijn ogen, toen ik haar in januari vertelde dat ik in de Vluchtkerk wilde blijven. Door het vertrouwen wat jij in me had, durfde ik te voelen wat het betekent als er iets op je levenspad komt wat je móet doen. Die dag dat jij de Vluchtkerk bezocht in je roze jurk, zullen velen zich nog lang herinneren.

Aischa, dankjewel dat je met me meeging naar de Vluchtkerk, met die grote pannen soep: dat was het begin van een ongelooflijk mooie en confronterende tijd. Mijn medeantropologen, Aischa, Iris en Carlyn wil ik bedanken voor het met verwondering samen ontdekken van de spannende en ontroerende wereld van de antropologie. Jullie passie en kritische blik wakkerde het vuur in mij aan, jullie vertrouwen in mij kwam altijd op het juiste moment. Ik weet niet wat ik zonder die fijne mijmerende avonden, inhoudelijke gesprekken, kopjes thee en lieve woorden had gemoeten.

Elsemieke, mijn diepgang, dankjewel voor je kritische en poëtische aanvullingen van mijn tekst. Het is ongelooflijk hoe jij uit mijn wirwar van woorden een zin kan maken die precies verwoordt wat ik wil zeggen. Dank je voor het luisteren naar mijn onzekerheid en twijfels. Eeke en jou wil ik bedanken dat jullie met me meegingen naar de Vluchtkerk en jullie vrolijkheid rondstrooiden. Die was voor zoveel mensen van onschatbaar grote waarde! Sasha en Skander, de tortelduiven van ons fijne huis, dankjewel voor jullie geduld om naar mijn eindeloze Vluchtkerkverhalen te luisteren en me met liefde te steunen. Ook wil ik mijn broer Giel bedanken voor het heerlijke weekje Taghazout, waar ik mijn gedachten en emoties met de oceaanwind weg kon laten waaien en mijn passie voor de Arabische wereld weer voelde. Mijn lieve zusje Maartje die vanuit Groningen het verhaal volgde en me op kwam zoeken in de Vluchtkerk omdat ze wilde begrijpen wat me daar zo raakte.

Lieve ouders, Rian en Jeroen, jullie leerden mij eerst te luisteren en dan pas te oordelen en leerden mij zo de kunst van het Verwonderen die mij tot de antropoloog maakt die ik ben.

Utrecht, juni 2013

Noot van de auteur

Deze scriptie en het veldwerk symboliseren een zoektocht naar het begrijpen van menselijkheid, gastvrijheid en het herkennen van de Ander in jezelf. Ik reflecteer op de ervaringen en woorden van de protagonisten van het vluchtelingenprotest *we are here!* Het vluchtelingenvraagstuk is wat mij betreft een vraagstuk over medemenselijkheid, wat een *grenzeloos* onderwerp is wat telkens nieuwe vragen op zal roepen. Mijn verlangen naar beter begrip en diepere antwoorden zal mij drijven verder te speuren en mijn verwondering voort te laten duren. Deze scriptie is daarom enkel een tijdelijke afronding, een tijdelijke bestemming, van mijn zoektocht.

Tijdens het schrijven van deze scriptie sloot de Vluchtkerk haar deuren. Op 31 mei werden de koffers gepakt, de bedden uit elkaar gehaald en eindigde een hoofdstuk van een verhaal. Toen alle bewoners in

de zon op het grasveld voor de kerk wachtten op wat komen zou, stopten er twee bussen die hen brachten naar hun volgende bestemming. Aan de Jan Tooropstraat had de krakersbeweging, terwijl de vluchtelingen afscheid namen van de Vluchtkerk, een nieuw onderkomen voor hen gekraakt. Met een warm applaus en een krachtig 'geen man, geen vrouw, geen mens is illegaal', werden ze daar ontvangen. Vluchtelingenwerk is ondertussen, in samenwerking met de gemeente Amsterdam, alle dossiers aan het nakijken om vervolgens iedereen een individueel advies te geven. Na vele onderhandelingen besloot de burgemeester van Amsterdam hen tegemoet te komen, maar wel op individuele basis.

Het grensgebied de Vluchtkerk, wat ik in deze scriptie beschrijf, is daarom niet meer. Toch staan niet alle teksten in de verleden tijd, omdat ik de lezer een levendig kijkje in de Vluchtkerkwereld wil geven.

Wij zijn hier
Wij wonen hier
Wij samen altijd

Wij samen altijd
Wij samen altijd

PROLOOG

- 'Zij willen dat het beleid verandert, zij willen demonstreren.'
- 'Ik kan me wel voorstellen dat zij willen demonstreren, maar zij hebben helemaal geen rechten, dus ook niet om te demonstreren.'
- 'Jawel, het zijn mensen, ze hebben mensenrechten. Ze hebben vrijheid van meningsuiting'
- 'Ik geloof dat deze regering daar anders over denkt, illegaliteit is strafbaar.'
- 'Meningsuiting kun je niet strafbaar stellen.'
- 'Maar je kunt toch niet demonstreren op een plek waar je eigenlijk niet mag zijn? Waar wil je tegen demonstreren? Dat je hier niet bent?'
- 'Ze demonstreren tegen het feit dat ze hier wel zijn en dat ze niet wegkunnen.'

-- Pauw & Witteman 22 november 2012¹

De Universele Mensenrechten werden in 1948 opgesteld om mensen te beschermen en hen een leven in waardigheid te garanderen. Echter, het zijn natie-staten die deze mensenrechten moeten garanderen en zij zijn alleen verantwoordelijk voor de rechten van hun eigen burgers. Staatssoevereiniteit is namelijk gebaseerd op de macht om te bepalen wie erbij hoort en wie niet. Al in de jaren '50 onthulde Hannah Arendt het paradoxale feit dat hierdoor de mensen die juist bescherming nodig hebben, deze bescherming mislopen. Mensen die hun burgerschap verliezen omdat zij vluchten, vallen niet langer onder de verantwoording van een staat en verliezen daarmee de waarborging van hun mensenrechten. Zij leven buiten de grenzen van het recht en hebben geen plek. Daarom verkeren zij volgens Arendt (1951) in een staat van totale overheersing en radicale rechteloosheid. Zij zijn *homo sacer* (Agamben, 2002), mensen die elke vorm van politiek ontzegd zijn. Zij personifiëren het *naakte leven* en zijn ontdaan van alle wereldlijke attributen, omdat burgerschap hen is ontzegd (Khosravi, 2011: 321). Niet specifieke rechten, maar een gemeenschap die bereid en in staat is om rechten te garanderen, dat is wat de staatlozen hebben verloren. Zij worden van handelend individu die een bijdrage kan leveren aan een gezamenlijke wereld tot een naakte mens.

¹ Uitzending Pauw & Witteman 22 november 2012. Gesprek tussen Jeroen Pauw en advocaat Marq Wijngaarden

INLEIDING

Verscholen onder dekens brengt een groepje mensen de winternacht van 1 december 2012 door in een bushokje in Amsterdam.² Tot die middag bivakkeerden zij met meer dan honderd anderen in een tentenkamp in Osdorp. Met dit protestkamp vroegen zij aandacht voor het feit dat zij geen plek hebben. De gemeente liet het kamp vanwege de extreme kou ontruimen, maar pas nadat de ketting van supporters die zich rondom het kamp had gevormd, mens voor mens door de politie was losgerukt. Deze supporters werden niet gearresteerd, de kampbewoners wel. Echter, nog diezelfde nacht stonden zij alweer op straat: vrijgelaten door de politie, zonder plek om naartoe te gaan.

De overheid kent hen als niet-uitzetbare uitgeprocedeerde asielzoekers, waardoor het geen zin had hen langer vast te houden. Ze mogen niet in Nederland blijven, maar naar hun landen van herkomst kunnen zij ook niet terug.

Die nacht, toen bleek dat de overheid niks voor deze mensen ging doen, besloot een groep Amsterdammers actie te ondernemen: ze kraakten de St Josephkerk³ in Amsterdam-West. De daaropvolgende dagen kwam een stroom van steun op gang. Slaapkamers werden gebouwd, verwarming aangelegd en mensen uit het hele land kwamen spullen brengen. Zo werd de lekkende, kille kerk omgetoverd tot een tijdelijke woonplaats: de Vluchtkerk.

Echter, de kerk is geen plek om te wonen, en dat realiseerde iedereen zich. Door de slechte leefomstandigheden werden velen er ziek, van verdriet of de kou. Toch besloten zij in de kerk te blijven; bij gebrek aan beter, maar vooral omdat dit gebouw de uitvalsbasis is voor hun gezamenlijke protest: 'We Are Here!'. Zij willen de wereld hun verhaal vertellen. Een verhaal over een wereld van grenzen waar het bezit van burgerschap essentieel is om mensenrechten op te kunnen eisen. Een verhaal van mensen die vast zitten tussen grenzen, omdat zij niet mogen blijven, maar ook niet meer terug kunnen naar hun land van herkomst. Een verhaal van een asielbeleid dat mensen letterlijk in de kou laat staan. Een verhaal van een groep mensen die van ver zijn gekomen en om verschillende redenen *hier* terecht zijn gekomen. Daarom zeggen zij "Wij zijn hier, we kunnen niet weg. We zijn geen criminelen, maar gewone mensen die een bijdrage willen leveren aan deze wereld".

Als ik eind december met grote pannen soep de Vluchtkerk betreed, voelt het alsof ik een andere wereld binnenstap. Met tape zijn de woorden WE ARE HERE op het gele spandoek geplakt dat dwars door het grote, hoge schip van de kerk hangt. Een groot rood hart met een pijl erdoorheen is tussen de woorden geschilderd. De hoge ruimte wordt door slechts een grote tl-lamp verlicht, waardoor grote delen van de

² Foto gemaakt door Elmer van der Marel, winaar Zilveren Camera 2012

³ Sint Joseph is de beschermheilige van de huisgezinnen

kerk donker zijn. Groepjes bewoners hangen op de banken die in verschillende hoeken in de ruimte staan. De meeste van hen zijn jonge mannen, sommigen begroeten me vrolijk, anderen staren met blikken op oneindig de grote ruimte in. Onder het spandoek trapt een groepje jongens een balletje. Luide reggae klanken vermengen zich met hiphopbeats. In de keuken rondom een dampende pan lijken twee vrouwen, gehuld in blauwe en roze doeken, door de ruimte te zweven. Ik ontdekte een wereld gekenmerkt door uitzichtloosheid waar toch een warme gemeenschap is ontstaan. Een gemeenschap van mensen die niets bezitten en nergens recht op hebben, mensen die hier niet mogen zijn. Toch zijn ze hier en hebben zij elkaar gevonden in een gemeenschappelijk protest.

Al snel werd duidelijk dat deze kerk en haar bewoners me niet zomaar los zouden laten. Geschrokken over het onrecht wat hen in mijn land wordt aangedaan en geïntrigeerd door de gemeenschaps- en overlevingsstructuren die ik in de kerk zag ontstaan, besloot ik mijn onderzoeksplannen in Marokko te laten varen en in plaats daarvan mijn eerste antropologische veldwerk aan deze Vluchtkerk te wijden. Ik wilde me confronteren met het ingewikkelde vluchtelingenvraagstuk en onderzoek doen naar dit bijzondere protest, immers: geen mens is illegaal.

Als etnograaf had ik het privilege om te luisteren, te observeren, deel te nemen en getuige te zijn van de gebeurtenissen in mijn onderzoeksveld. Ik realiseer me, als jonge antropoloog, dat ik mijzelf niet buiten de politiek kan plaatsen. Onderzoek doen naar een protestbeweging en het schrijven van deze scriptie zijn politieke stellingnames in zichzelf. Ik geloof echter, en hoop dat met dit onderzoek aan te tonen, dat activisme en antropologie hand in hand kunnen gaan en dat onderzoek en persoonlijke betrokkenheid verweven kunnen worden en elkaar versterken. Voor mij ligt de kracht van antropologisch onderzoek niet in objectiviteit, maar in het inzichtelijk maken van complexe problematiek door deze op contextgevoelige wijze te analyseren en de menselijke verhalen erachter te vertellen.

De afgelopen maanden is de discussie over het inhumane karakter van het huidige asielbeleid vanuit verschillende hoeken aangewakkerd. Een genuanceerd zicht geven op de dagelijkse realiteit van diegenen die tussen het wal en schip van ons asielbeleid vallen, is voor mij de motivatie voor dit onderzoek. In de discussie mogen de stemmen van diegenen waar het over gaat namelijk niet ontbreken. Ik beschouw de gevolgen die het grenzen-denken heeft voor individuen en de manier waarop deze individuen een weg vrij banen voor zichzelf en hun mede *vagabonds* (Bauman, 1995) om te kunnen leven. Om te kunnen *zijn*, op een plek waar ze eigenlijk niet mogen zijn. Wereldwijd worden vele levens buiten staatsstructuren geleefd, in de grensgebieden van ons wereldsysteem. Deze mensen bricoleren op creatieve wijze overlevingsstructuren, om hun bestaan mogelijk te maken. Ook in rijke landen als Nederland leven mensen die veroordeeld zijn tot de grensgebieden. Het doel van dit

onderzoek is te laten zien wie deze mensen zijn, hoe zij beperkt worden door grenzen maar tegelijkertijd ook constant grenzen en levensruimte onderhandelen en opkomen voor hun rechten. Zo hoop ik mijn antropologische licht te laten schijnen op het menselijke gezicht achter de wereld van grenzen waarin we leven. Met deze missie in mijn achterhoofd formuleerde ik de volgende onderzoeksvraag:

Op welke manieren beïnvloeden grenzen, fysiek en symbolisch, de levens van de bewoners van de Vluchtkerk en hoe bevechten zij deze grenzen?

Door middel van een toegewijd literatuuronderzoek en intensieve veldwerkperiode in de maanden februari tot en met april 2013 heb ik een antwoord op deze vraag proberen te vinden. De kernmethode van de antropologie, participerende observatie, heb ik ingezet om het leven van ‘illegalen’ in het grensgebied de Vluchtkerk te demystificeren. Tijdens mijn onderzoeksperiode was ik dagelijks in de Vluchtkerk te vinden. Nauwkeurig probeerde ik alles wat ik zag, hoorde en voelde op te schrijven en waar het kon op te nemen op mijn recorder. Zo legde ik de dagelijkse, onvoorspelbare interacties vast, observeerde ik de omgang tussen bewoners, leerde ik wat zij belangrijk vinden, hoe zij samenleven en strijden voor hun rechten. In de wirwar van gebeurtenissen, bewegingen, handelingen en woorden, probeerde ik patronen te herkennen die de verhalen van de bewoners inzichtelijker konden maken.

In de weken voorafgaand aan mijn onderzoek, toen ik als vrijwilliger bij de Vluchtkerk betrokken raakte, had ik met veel bewoners al een vertrouwensband opgebouwd. Dit zorgde ervoor dat de leiders me met vertrouwen toestemming gaven voor mijn onderzoek en ik vanuit een comfortabele positie kon starten. De onzekerheid en kwetsbaarheid van de situatie waar mijn informanten zich in bevinden hebben soms echter wel tot argwanende vragen geleid: ik was een van de velen die ‘iets van hen wilden’.⁴

Ik heb gesprekken gevoerd met alle bewoners van de Vluchtkerk, soms met een andere bewoner als tolk erbij. De leiders fungeerden als sleutelinformanten, omdat zij van alle ontwikkelingen op de hoogte waren en mij daar graag bij betrokken. Uit alle kamers selecteerde ik twee bewoners die ik van wat dichterbij zou volgen, om zo inzicht te krijgen in verschillende stemmen. De vrouwenkamer was in het begin, ook voor mij als vrouw, een moeilijk bereikbaar domein. De laatste maand is het vertrouwen echter gegroeid en is het me gelukt diepgaandere gesprekken met de vrouwen te voeren.

⁴ In hoofdstuk ‘Grenzen Opzoeken’ besteed ik meer aandacht aan het feit dat veel onderzoekers, fotografen en filmmakers naar de Vluchtkerk kwamen. Om het verhaal te verspreiden, maar niet altijd op een manier die door de bewoners gewaardeerd werd. In de bijlage ‘Een Reflectie’ ga ik in op wat dit voor mijn rol als onderzoeker betekende en besteed ik meer aandacht aan mijn positionering in het gevoelige grensgebied veld.

De taal waarin ik dit onderzoek heb uitgevoerd kun je de Vluchtkerktaal noemen; een mengelmoes van Engels, Nederlands, Arabisch en Frans, waarbij handen en voeten ook wonderbaarlijk goede communicatiemiddelen bleken te zijn.

Al snel ontdekte ik dat veel informanten het woord *interview* onmiddellijk verbinden aan de Immigratie en Naturalisatie Dienst⁵ en daardoor wat terughoudend reageerden. Ik besloot mijn interviews daarom geen officieel karakter te geven. Vaak ontstonden gesprekken spontaan en stuurde ik het gesprek door middel van vragen naar mijn onderzoek. Ik vroeg tijdens deze gesprekken altijd toestemming of ik hun woorden voor mijn onderzoek mocht gebruiken. Meestal was dit geen probleem; de bewoners wilden me graag helpen. Tijdens deze interviews en informele gesprekken lag de focus op het leven in Nederland en de betekenis van het protest. Op onverwachtse momenten, vanuit vertrouwen, ontstond er een gesprek over het verleden, waarvan ik sommige wel en sommige niet in mijn onderzoek mee mag nemen. De diepste inzichten uit deze scriptie zijn uiteindelijk het resultaat van langdurige en diepgaande participerende observatie.

Met dit onderzoek wil ik een bijdrage leveren aan het debat over de betekenis van grenzen en mobiliteit in deze mondiale wereld. Ik beargumenteer dat de grenspolitiek van Nederland, vertegenwoordigd door het vreemdelingenbeleid, zijn basis vindt in essentialistische noties van *space* en *place* waarbij de betekenis van territorium gekoppeld wordt aan een bepaalde cultuur en identiteit. Vreemdelingen, die niet binnen de smalle definitie van vluchteling⁶ vallen, worden buitengehouden om zo de ‘nationale orde van grenzen’ in stand te houden (Mallki, 1995). Grenzen hebben door deze benadering soms onmenselijke gevolgen. De bewoners van de Vluchtkerk maken deze onmenselijke gevolgen zichtbaar door uit de spelonken van de ‘illegale’ samenleving te kruipen en zich publiek te tonen. Op deze manier laat ik zien dat mensen, ondanks rigide systemen die hun handelen beperken en hen soms letterlijk het recht ontnemen om te *zijn*, toch altijd manieren vinden om hun levensruimte te onderhandelen. De grens is namelijk niet enkel een onverbiddelijke scheidslijn, zij is ook een *grensgebied*: een gebied waar actoren van verschillende achtergronden elkaar ontmoeten en samen nieuwe betekenisvolle *places* en overlevingsstructuren creëren. Juridische en humanitaire benaderingen van vluchtelingen en ‘illegalen’

⁵ De IND is de organisatie die verantwoordelijk is voor de uitvoering van het Nederlandse vreemdelingenbeleid. Elke asielaanvrager wordt twee keer gehoord: het eerste en tweede gehoor (Engels: interview) om zo zicht te krijgen op het vluchtverhaal en vluchttreden.

⁶ Volgens het Internationaal Verdrag Betreffende de Status van Vluchtelingen (1951) is een vluchteling ‘een persoon die uit gegronde vrees voor vervolging wegens zijn ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of zijn politieke overtuiging, zich bevindt buiten het land waarvan hij de nationaliteit bezit, en die de bescherming van dat land niet kan of, uit hoofde van bovenbedoelde vrees, niet wil inroepen, of die, indien hij geen nationaliteit bezit en verblijft buiten het land waar hij vroeger zijn gewone verblijfplaats had, daarheen niet kan of, uit hoofde van bovenbedoelde vrees, niet wil terugkeren.’

als slachtoffers van een niet-functionerend systeem, hoop ik met mijn antropologische blik te nuanceren door te laten zien hoe zij *leven* ondanks de grenzen die hen beperken.

In de hoofdstukken die volgen presenteer ik met bescheidenheid, dankbaarheid en respect de verhalen van de Vluchtkerk. Deze verhalen kunnen gelezen worden als mijn interpretaties van de gebeurtenissen, gesprekken en handelingen uit het veld.

In hoofdstuk één zet ik de antropologische concepten uiteen die het fundament van dit onderzoek vormen. Deze concepten, *limen* en *communitas*, geboren uit de symbolische antropologie,⁷ verhelderen de situatie van vluchtelingen die veroordeeld zijn tot de illegaliteit. Ik beschouw een wereld van begrensde natie-staten en laat zien dat elke grens een grensgebied creëert, waar uitzonderlijke en creatieve overlevingsstructuren gevormd worden. In het hoofdstuk dat volgt zoom ik in op de Nederlandse context, bespreek ik de veranderingen in het asielbeleid en wat de gevolgen van deze veranderingen zijn voor ‘illegale vluchtelingen’. Ook beschrijf ik hier de ontwikkeling van het vluchtelingenprotest en introduceer ik de *we are here* gemeenschap. Vervolgens neem ik de lezer mee naar grensgebied de Vluchtkerk. In het eerste empirische hoofdstuk beschrijf ik hoe het leven van de bewoners op allerlei manieren begrensd is en hoe de grens hen in alles wat zij doen lijkt te achtervolgen waardoor zij de grens lijken te *zijn*. Ik beschrijf hoe zij leven *mét* de grens. Vervolgens beschouw ik hoe zij leven in de Vluchtkerk *óndanks* die grens, hoe zij een gemeenschap vormden en overlevingsstructuren die hen een stukje waardigheid teruggeven. Ik laat zien hoe zij betekenisvolle plaatsen maken, daar in het grensgebied. Echter, het grensgebied wordt door onzekerheid gekenmerkt en dat beïnvloed de protestdynamiek die zich daar afspeelde. Het protest werd zo een mozaïek van verschillende stemmen, waarbij de daadkracht van de bewoners leidend is. Tenslotte plaats ik de Vluchtkerk in de lange Odyssee van illegaliteit die haar bewoners hebben afgelegd. Ik laat zien dat de Vluchtkerk slechts een hoofdstuk is uit een lange reis van grensgebied naar grensgebied. Eerder hebben zij al vele grenzen bevochten en overgestoken en in de toekomst zullen volgende grenzen zich aandienen. In de conclusie tenslotte, zal ik reflecteren op mijn onderzoeksvraag en mijn bevindingen op een coherente en heldere wijze samen vatten.

⁷ Deze stroming binnen de culturele antropologie bestudeert processen, zoals mythen en rituelen, waarmee mensen betekenissen geven aan de wereld om hen heen. De symbolische antropologie benadert cultuur als een onafhankelijk systeem van betekenis, een systeem dat ontcijferd kan worden door sleutelsymbolen en rituelen te doorgronden. Deze benadering is op twee aannames gebaseerd; ten eerste dat overtuigingen, hoe ondoorgrondelijk ook, betekenisvol zijn als deel van een cultureel systeem van betekenis, ten tweede dat het menselijke handelen geleid wordt door interpretatie. Het begrijpen van symboliek is daarom zowel nuttig voor het interpreteren van daadwerkelijke praktijken als voor het begrijpen van wat als het ideale wordt gezien binnen een samenleving. Geertz stelt: ‘*man is in need of symbolic sources of illumination, to orient himself with respect to the system of meaning that is any particular culture* (1973:45). Volgens Turner initiëren symbolen sociale acties en moeten we ze begrijpen als de bewegende, bepalende invloeden voor mensen of groepen om tot actie over te gaan (1976:36).

‘ If I take a step’, I thought, ‘I will be somewhere else. When my foot touches the ground on the other side of the road, I will not be the same person. If I take this step I will be an ‘illegal’ person and the world will never be the same again.’

--Sharam Khosravi, 2007: 321—

THEORETISCH KADER

LIMEN: OP DE DREMPEL

Als je illegaal in een land verblijft, besta je niet volgens de wet en val je daardoor buiten het rechtssysteem: je bent onzichtbaar. Echter, feitelijk zijn ‘de illegalen’ er wél. Zij leven in een land waar ze niet mogen zijn en kunnen nergens aanspraak maken op hun rechten. Ze vallen tussen alle grenzen in en leven tussen alle grenzen in.

Binnen de antropologie is liminaliteit de kwaliteit van ambiguïteit of desoriëntatie die zich voordoet in de middelste fase van *rites de passage* (Van Gennep, 1960), wanneer deelnemers hun pre-rituele status niet langer kunnen vasthouden maar ook nog niet zijn begonnen aan de overgang naar de status die zij na voltooiing van het ritueel zullen krijgen. Diegenen die zich in de liminele fase bevinden, passen niet binnen de categorieën waarmee we de wereld om ons heen begrijpen. Ze staan namelijk ‘op de drempel’ tussen de oude structurering van hun identiteit, tijd en gemeenschap, en een nieuwe manier, die door het ritueel wordt vastgesteld. In haar beroemde boek *Purity and Danger* (1966), beargumenteert Mary Douglas dat diegenen die door zijn omgeving niet in een duidelijke categorie past, gezien wordt als de ‘vervuilende’. Mensen in de liminele fase worden daarom -omdat ze niet het ene zijn en ook niet het andere- in een onzichtbare hoek gedrukt.

The subject of the ritual passage is, in the liminal period, structurally, if not physically, ‘invisible’. As members of society most of us see only what we expect to see, and what we expect to see is what we are conditioned to see when we have learned the definitions and classifications of our culture.. the structural ‘invisibility’ of liminal personae has a twofold character. They are at once no longer classified and not yet classified. (Turner, 1967: 95-96).

In dit onderzoek gebruik ik het concept *liminaliteit* om de positie van ‘illegalen’ in onze samenleving en de overlevingsstructuren (Nordstrom, 2004) die zij creëren te duiden. In navolging van Chavez (1991), stel ik dat we het oversteken van een internationale grens door een vluchteling kunnen begrijpen als een territoriale passage die een overgang markeert van de ene manier van leven naar een nieuwe. Het moment dat de grens wordt overgestoken, betreedt de vluchteling de *liminele fase*, een fase die zich kenmerkt door uitsluiting van de rest van de samenleving.

Dit onderzoek vertelt het verhaal van een groep ‘illegale vreemdelingen’ die vast zijn komen te zitten tussen de grenzen van natie-staten. Juridisch gezien bevinden zij zich in een grensgebied; een liminele positie die hen laat verdwijnen uit de registers. Vanuit een sociaal perspectief, wordt hun liminele positie verzegeld doordat de samenleving niet bereid is hen als onderdeel van de gemeenschap te verbeelden (Chavez,1991; Anderson,1991). Dit komt voort uit het idee dat je als vreemdeling nooit dezelfde inzet tegenover de gemeenschap zal tonen: een legitieme reden om economische

mogelijkheden in te perken en aanwezigheid in het land te ontmoedigen. Zij worden verbeeld als de Ander die het eigene bedreigt en hier alleen zou zijn om misbruik te maken van 'onze' verzorgingsstaat. Deze mythische kwaliteiten die worden toegeschreven aan de 'illegale vreemdeling' bezitten de kracht om betekenis te geven aan de sociale en economische orde zoals deze is (Chavez, 1991:262). Op deze manier ontstaat een van de scherpste manieren van uitsluiten (Chavez, 1991: 259), een uitsluiting die beïnvloedt hoe en wie 'illegalen' kunnen *zijn*. Strategieën die vluchtelingen gebruiken om zichzelf te representeren en simpelweg te bestaan, worden zo in grote mate beïnvloed door de mogelijkheden die zij hebben binnen de *fysieke spaces*, waarin ze zich bevinden (Espiritu, 2003). Want wie kan je zijn, als grenzen je leven inperken?

Als illegale vreemdeling ben je ingesloten door uitsluiting: gedwongen moet je op de drempel tussen binnen en buiten blijven staan (Agamben, 2002). Staten werpen namelijk nieuwe grenzen op die ongewenste personen niet enkel uitsluiten maar ook beperken in hun mobiliteit: door hen vast te zetten in detentiecentra of door discriminerende interne grenscontrole die burgers tot quasi-burgers maakt (Khosravi, 2007: 333). Deze *inclusieve uitsluiting* (Agamben, 2002) van waaruit het grens-regime opereert maakt dat het belangrijkste belang van illegale vreemdelingen het krijgen van een identiteitskaart wordt, om zo de drempel over te kunnen stappen. In dit onderzoek laat ik zien dat grenzen geworden zijn tot onzichtbare grenzen, overal en nergens gesitueerd. Van daaruit zijn ongewenste personen niet verdreven door de grens, ze worden gedwongen om de grens te *zijn*: ze bevinden zich op een juridisch, sociaal en persoonlijk *limen* (Balibar, 2002).

GRENZEN: EEN ANTROPOLOGISCHE BENADERING

Op het eerste gezicht lijkt illegaliteit een eenduidig concept. Er is een lijn die het legale van het illegale onderscheidt; deze lijnen worden door regels gedefinieerd, juridische codes institutionaliseren deze regels en handhavingsinstanties bewaken rechtvaardigheid. Toch is er geen biologische imperatief dat illegaliteit van legaliteit onderscheidt; grenzen tussen de wereld van het legale en het illegale zijn conceptueel en dynamisch. Als concepten veranderen, veranderen de grenzen van deze concepten ook. En zoals culturele categorieën, zijn grenzen vol met ethische implicaties (Nordstrom, 2004: 85).

Binnen de antropologie bestaan twee belangrijke perspectieven voor het begrijpen van grenzen (Alvarez, 1995; Andaluz, 1987) Het eerste perspectief focust op de legale/politieke grens en de gevolgen van deze grens voor de levens van hen die dichtbij deze grens leven of de grens moeten oversteken. De grens is een onverbiddelijke en straffende lijn die tegenstrijdige politieke en economische regimes creëert en in stand houdt. Het tweede perspectief benadert de grens als een *grensgebied*, een dynamische *space* waar onder invloed van culturele hybriditeit en creativiteit een

betekenisvolle *place* wordt gecreëerd. Ondanks hun schijnbare tegenstrijdigheid, zijn beide perspectieven van belang voor het begrijpen van het leven op de grens; zij zijn wederzijds afhankelijk.

In dit onderzoek benader ik de grens aan de ene kant als een scherpe lijn die soevereine staten en hun jurisdicties van elkaar scheidt. Tegelijkertijd zie ik de grens als een *grensgebied*, een constructie, waar mensen met verschillende culturele achtergronden elkaar ontmoeten en waar *borderlanders* burens en vrienden maken van hen die - volgens hun naties en staten - vijanden en vreemdelingen zijn. Door het accentueren van de grens ontstaat er een vacuüm dat plaatsmaakt voor het op ontelbare manieren reconstrueren van de sociale consequenties van de grens. Deze dynamiek van (on)mogelijkheden van actoren in het grensgebied ondermijnt het staatsontwerp van de grens (Donnan & Wilson, 2010)

Door de continue betwisting en bekrachtiging van de grens, is de grens een voortdurende bron van stress in de grensgebieden. Grenzen zijn dus geen statische lijnen met enkel fysieke betekenissen; in werkelijkheid zijn grenzen dynamisch en hebben zij naast fysieke ook symbolische implicaties en betekenissen. Hierdoor bakenen grenzen zowel fysieke ruimtes als sociale categorieën af en creëren zij juist op de vacuüms die deze afbakeningen achterlaten nieuwe, betekenisvolle *places* die de natie-staat in crisis werpen.

EEN ONVERBIDDELIJKE GRENS

“Anthropology may be about studying what it is and what it means to be human. But surely it is also about what it means to barely live as a human being, or to be treated as less than human”
-- Rylko-Bauer 2003:2-

De wereldkaart laat een mozaïek van naties zien met duidelijke omtrekken, die grenzen presenteren alsof zij zonder ambiguïteit of overlap bestaan (Gellner, 1990: 139-140). De zichtbaar afgebakende naties baseren hun legitimiteit op het bestaan van een verbeelde politieke gemeenschap, een verbeelding die inherent begrensd en soeverein is (Anderson, 1991). Binnen het systeem bestaat de aanname dat er andere naties zijn, of in ieder geval andere mensen, die geen lid van de natie zijn. De Ander is nodig om de grenzen van de *imagined community* te kunnen definiëren. Wil nationalisme stand kunnen houden, moet de fysieke, politieke grens van de natiestaat dus overeenkomen met sociale en culturele grenzen (Eriksen, 2007:193; Gellner, 1983).

Echter, er is altijd een spanning geweest tussen het eenduidige en inflexibele karakter van nationale grenzen en de instabiele, en flexibele behoeften van mensen. De principiële fictie van een etnisch, linguïstische en cultureel homogene natie-staat, wordt door het ambigue karakter van grenzen continu weerlegd (Donnan & Wilson, 2010:1).

Volgens Appadurai wordt de huidige globaliserende wereld gekenmerkt en gestuurd door *detritorialization*, het fenomeen dat groepen niet langer territoriaal begrensd in ruimte en cultureel

homogeen zijn (Appadurai, 1996:48): grenzen lijken te vervagen. Natie-staten hebben hun grenzen geopend voor de internationale handel onder invloed van de liberalisering van de financiële markten. Een wereld gekenmerkt door flows van kapitaal, ideeën en mensen is het gevolg. Staatssoevereiniteit, de ultieme controle over een begrensde gebied en de macht te bepalen wie er bij hoort en wie niet, wordt door deze mondiale uitwisseling en verbinding uitgedaagd. De politiek van soevereine staten moeten we daarom begrijpen als *reterritorialization*; de poging om een plaats, land of regio, te stabiliseren is het product van een ontkenning van *detrterritorialization*, het dialectische proces van ontkoppeling van vaststaande grondgebieden.

Schinkel (2009) verklaart de inefficiëntie van de oplossingen die worden ingezet om het 'probleem' van illegaliteit tegen te gaan, door te stellen dat het probleem voordelig is voor de staat en daarom niet moet verdwijnen. Door het kunnen definiëren van de Ander, namelijk 'de illegaal', wordt de eigen identiteit versterkt. De stemmen van de *subalterns*⁸ worden gesmoord, om de huidige orde van de natie-staat op te houden. 'Illegalen' worden stilgemaakt, om legaliteit voort te kunnen laten bestaan. En in tijden van mondialisering, waarin de macht van de natiestaat onder spanning staat, is juist dit wat de natiestaat nodig heeft (Waquant, 1999; Schinkel, 791, Geschiere, 2009). In een wereld van *interconnectedness* worden grenzen daarom tegelijkertijd vervaagd en opnieuw bekrachtigd.

THE VAGABONDS

Meer dan 40 miljoen mensen zijn op de vlucht in onze wereld.⁹ In zijn boek *Globalization, the Human Consequences*, stelt Bauman (1998): *we are all on the move*. De toegenomen mobiliteit en fluiditeit van de huidige samenleving, heeft echter niet voor iedereen dezelfde betekenis. De één is onderweg omdat hij *wilde* vertrekken, de ander omdat hij geen andere draaglijke keuze had (94). De toegangspoorten die de een - *the tourist* - op zijn reis tegenkomt, worden door de ander - *the vagabond* - als grenzen ervaren (Bauman, 1998):

The world is punctuated by barriers, the most important of which are national borders. For some people and things, borders act as periods, full stops denying legal entry. For others, they are like semi-colons, requiring visas and work permits. For the global elite, by reason of their citizenship status or their assets, borders are like commas, slightly slowing movement at various checkpoints. (Smart and Smart 2008 in Donnan & Wilson 2010: 5).

Deze metaforische vergelijking van grenzen met interpunctie laat zien dat grenzen constructies zijn onder invloed van macht, met verschillende implicaties voor verschillende mensen. Waar de grens voor

⁸ De term *subaltern* identificeert en beschrijft de man, de vrouw en de sociale groep die zich sociaal, politiek en geografisch buiten de hegemonische machtsstructuur bevindt (zie Spivak (1988): *Can the subaltern speak?*)

⁹ Het grootste gedeelte van deze vluchtelingen vindt opvang in de eigen regio; Afrika en Azië dragen hierdoor de zwaarste last in het herbergen van de grote stromen mensen die op zoek zijn naar een veilige haven (Stienen, 2011)

de één bescherming biedt, betekent zij voor een ander uitsluiting. Grenzen, gevormd op basis van een kapitalistisch-georiënteerde en racistisch discriminerende manier van denken, reguleren de bewegingen van mensen (Khosravi, 2011).

Hoewel vluchtelingen de absolute macht van natiestaten onder spanning zetten, doordat zij ondoordringbare grenzen toch oversteken, zijn zij nog steeds onderwerp van deze macht. Dit blijkt uit de grenscontrole die zij bij elke grens moeten ondergaan of omzeilen. Een controle die in toenemende mate militariseert, in de vorm van fysieke muren en hekken of patrouillerende troepen. Bij grensovergangen worden toeristen meteen van ‘*vagabonds*’ gescheiden op basis van hun paspoort (Bauman, 1998). Afhankelijk van ‘hoe vreemd’ de Ander wordt ervaren, worden grenzen versterkt of verzwakt. Grenzen laten hiermee verschillende gradaties in vreemdheid zien, gradaties die elk een andere betekenis en implicatie van de grens met zich meedragen (Balibar, 2002). Zo is het bureaucratisch-juridische geweld en de argwaan waarmee vluchtelingen door staten worden benadert, een macht die erop gericht is de ‘natuurlijke orde’ van grenzen zo snel mogelijk te herstellen (Daniel & Knudsen, 1995).

DE NATUURLIJKE ORDE VAN DINGEN

Mensen die grenzen oversteken zetten de natuurlijke orde van natie-staten onder spanning, zeker als zij deze grens illegaal oversteken (Khosravi, 322). Grenzen zijn namelijk niet langer simpelweg de randen van staten, in plaats daarvan zijn ze geworden tot een natuurlijke orde in vele dimensies van het menselijke leven (Malkki, 1995). Vluchtelingen, die hun ‘natuurlijke’ plek in de wereld van grenzen verlaten, worden hierdoor tot een crisis die de stabiliteit van de wereld bedreigd gemaakt (Daniel e.o., 1995).

Volgens Rumford (2006: 155) is de wereld een ‘*space of places*’, waar elke plaats een vaste ruimte heeft. *Space* belichaamt hier het algemene idee dat mensen hebben van waar dingen in fysieke en culturele verhouding tot elkaar zouden moeten zijn. *Place*, is de specifieke ruimte waar mensen leven, het omvat zowel het idee als de werkelijkheid van waar dingen zijn (Donnan & Wilson, 1999:9). Grenscontrole heeft als functie het zichtbaar maken en versterken van de grenzen, het bewaken van de betekenis die aan *space* en *place* is gegeven (Donnan & Wilson, 1994). De reacties van West-Europese landen op vluchtelingen wordt in stijgende mate gekarakteriseerd door de bescherming van de eigen nationale grenzen voor wat zij beschrijven als een beangstigende vloedgolf van ‘vreemdelingen’. Het beschermen van de eigen, heilige grens gaat voor het bieden van onderdak aan hen die dat nodig hebben (Fassin, 2005), een idee dat versterkt is door de toenemende en verregaande globalisering.

Fysieke grenzen en symbolische grenzen overlappen en kleuren onze perceptie van de wereld; ze bakenen sociale categorieën af (Tayler, 2010). De werkelijkheid van grenzen is zo sociaal

geaccepteerd dat het ons wereldbeeld bepaalt, het kan gezien worden als een intersubjectief pact. We kunnen grenzen daarom begrijpen als de essentiële referentie van ons gezamenlijke gevoel, onze identiteit (Khosravi, 2011: 322). Moraliteit wordt belichaamd door de wet, die binnen getekende grenzen telt (Schinkel, 2009: 798).

Het huidige wereldsysteem waarbinnen iedereen thuishoort op de plek waar hij geboren is, wordt door staten gepresenteerd als natuurlijk, gelegitimeerd en in het belang van alle partijen: niet als iets wat sociaal geconstrueerd is. Vluchtelingen lijken hierdoor te behoren op de plek waarvan zij zijn gevlucht; zodra het kan moeten zij terug. Omdat staatssoevereiniteit afhangt van de instandhouding van het systeem, presenteren zij de bereikte orde alsof zij onmogelijk te veranderen is (Linde, 1988). Op deze manier bezit elk bestaand systeem symbolisch geweld; het heeft, doordat het als natuurlijk gerepresenteerd wordt, de kracht in zich om mensen uit te sluiten op een manier die niet te bestrijden lijkt. Onder invloed van symbolisch geweld, gaan 'illegalen' hun achtergestelde positie zien als iets 'wat nou eenmaal zo is'. Of beter gezegd: zij worden gedwongen, door het kennissysteem, actief bij te dragen aan het in standhouden van hun eigen positie. Bourdieu's concept van *misrecognition* helpt ons bij het begrijpen van dubbele standaarden die voor verschillende mensen lijken te gelden (Bourdieu in Webb, 2002).

IN DE GRENSGEBIEDEN: OVERLEVINGSSTRUCTUREN EN COMMUNITAS

Van de grens als demarcatie en machtsinstrument van staten, verleg ik de focus nu naar de grens als *grensgebied*: een niemandsland waar actoren met verschillende achtergronden elkaar ontmoeten, waar geen duidelijke regels gelden.

Hoewel 'illegalen' juridisch gezien niet bestaan, leven ze toch niet in een sociaal vacuüm. Dit laat zien dat zij zelf handelende individuen zijn die de *loopholes* uitbuiten die voortkomen uit de onvermijdelijke ambivalentie van het beleid (van der Leun, 2003:11). Zelfs op een plek waar hij niet mag zijn, construeren mensen met de menselijke bouwstenen vertrouwen, betekenis en geborgenheid toch *places* waar zij kunnen overleven. Samen met andere partijen kleuren zij de grijze grensgebieden in, waartoe zij veroordeeld zijn maar die ze ook zelf actief creëren (Ibid.). Grensgebieden zijn het directe gevolg van de onverbiddelijke politiek-juridische grens en kunnen daarom gezien worden als een verlengde ervan. Echter, zoals ik in mijn empirische hoofdstukken zal laten zien, zijn grensgebieden niet noodzakelijkerwijs gesitueerd rondom de fysieke grens.

In grensgebieden heerst liminaliteit, een smeedbare situatie als gevolg van ontbinding van de bekende structuur waarin nieuwe sociale afspraken vorm kunnen krijgen. Mensen die zich samen op de *limen* bevinden, samen in het grensgebied, ervaren *communitas* (Turner, 1964): een gevoel van herkenning en onderlinge solidariteit. Het taalgebruik wat het dagelijkse leven wat deze kameraadschap

vergezeld heeft in dit onderzoek mijn aandacht. Daarmee leg ik de verhouding bloot tussen onvoorwaardelijke *communitas*, het willen behoren tot een gemeenschap en de noodzaak van ‘illegalen’ om in primaire behoeftes te voorzien en zich te onderscheiden. In een context van overleven heeft een gevoel van *belonging* namelijk zowel een gemeenschappelijk als een individueel karakter (Mercer e.a. 2010). Mensen komen samen in de grensgebieden en bricoleren (Levi-Strauss¹⁰) sociale werelden die een gevoel van *place* creëren, een krachtige emotionele verbinding met de verschuivende, onbetrouwbare grond van het grensgebied (Tayler, 2010: 304). De definiëring van het grensgebied als een *non-place* door de internationale politiek, een plek waar mensen enkel onderweg zijn, wordt bevochten door individuen en groepen die een betekenisvolle verbinding aangaan met precies deze gebieden: een proces van *place-making* (Nordstrom, 2004: 36).

GRENZEN VERLEGGEN

We kunnen de grensgebieden waar ‘illegalen’ tot veroordeeld zijn, zien als ruimtes wiens bestaan tegelijkertijd ontkend wordt en vereist is. Coutin (2003) spreekt over deze ruimtes als *spaces of nonexistence* waar verzet plaatsvindt. Door het publiekelijk zelf-identificeren als een vluchteling zonder status, nemen ze deel aan een politieke daad, of beter gezegd: geven ze zichzelf een politieke identiteit: ‘In a deeply paradoxical way, to self-identify as a non-person is to engage in an act of citizenship’ (Nyers, 2010:129). Op die manier maken ze de *spaces of nonexistence* openbaar en transformeren zij hen tot politiek beladen en betekenisvolle ruimtes (McNevin, 2006; Scott, 1990). Dit is een krachtige vorm van protest. Scott (1990) stelt dat er een strikte scheiding is tussen publiekelijk geuit gedrag, taal en gewoonten van gedomineerde groepen (*public transcript*) en de taal en gewoontes die hun leven structuren buiten het publieke om (*hidden transcript*). Hoewel deze lijn tussen publieke en verborgen transcripten een stevige muur lijkt, is het in feite een constant bewegend gordijn: *a zone of constant struggle* (Scott 1990:14). Het verborgen transcript kan worden gezien als een ongemakkelijk slapende fundament voor het ontstaan van sociale bewegingen. Door het publieke transcript – de structuren waarin de ‘illegalen’ niet bestaan en beroofd zijn van hun agency – aan te vechten door het openbaar maken van het *hidden transcript*, wordt dit openbaar maken een politiek getinte actie, waarbij het menselijk handelen de potentie heeft de structuren die dit handelen normaliter beperkt aan te vechten.

In een context van angst en gedwongen onzichtbaarheid, is het ontstaan van zelfgeorganiseerde en autonome vormen van protest door vluchtelingen zonder status opmerkelijk. Scott (1988) beargumenteerde in zijn beroemde werk *Weapons of the Weak*, dat zelfs de meest onderdrukten, zelfs de

¹⁰ Bricoleren komt van het Franse ‘Bricoleur’, een woord wat refereert naar het creatief knutselen, opbouwen en repareren van dingen met de materialen en tools die je tot je beschikking hebt. Levi-Strauss gebruikt dit concept in zijn boek *The Savage Mind* (1962) om aan te geven hoe mensen nieuwe structuren ‘knutselen’.

‘niet-bestaanden’, de mogelijkheid hebben in opstand te komen tegen hun overheersing. Hij gaat hier in tegen Gramsci’s idee van hegemonie (1971) en laat zien hoe de heersende ideologie door verzet in het dagelijkse handelen wordt doorbroken en gedemystificeerd. Volgens Greal & Kaplan (1994) moeten we spreken over *scattered hegemonies*, veelzijdig overlappende en kruisende bronnen van macht. Zij vertegenwoordigen het dialectische proces tussen aan de ene kant de machten van de staat om levensmogelijkheden te begrenzen en om categorieën en identiteiten op te leggen aan vluchtelingen en aan de andere kant de mogelijkheid van deze vluchtelingen, om deze opleggingen te bevechten, ertegen te protesteren en ze om te buigen tot hun eigen zelf-constructies¹¹ (Espiritu, 2003: 12, Nyers, 2010).

Door het inzetten van hun agency, laten ‘illegalen’ een opmerkelijke creativiteit en inventiviteit zien in het ontwikkelen van overlevingsstructuren om hun verblijf mogelijk te maken (Engbersen & Broeders: 2009 874, Nordsrom 2004). Hun tactieken veranderen als het beleid verandert en ze zoeken naar manieren om het beleid te omzeilen door de oplossingen binnen andere sferen te zoeken. ‘Illegalen’ en het netwerk waarin zij ingebed zijn, hebben hierdoor een gevestigd belang om zich te verzetten tegen de pogingen van de staat om de samenleving ‘legaal’ en dus controleerbaar te maken (Engbersen & Broeders, 2009). Het creëren van ‘mistige’ sociale structuren waar de staat moeilijk grip op kan krijgen, structuren *from below*, is een van de effectieve strategieën die worden ingezet (Van der Leun, 2003).

In dit onderzoek belicht ik de overlevingsstructuren en protesttactieken van de vluchtelingenbeweging *we are here* waarbij ik de grens benader als zowel een onverbidelijke lijn, als een dynamisch grensgebied waar betekenis wordt gemaakt. Het feit dat vluchtelingen zonder status zijn gekomen en *blijven*, laat zien dat ze zich niet zomaar neerleggen bij de situatie.

¹¹ ‘Structures shape people's practices, but it is also people's practices that constitute (and reproduce) structures. In this view of things, human agency and structure, far from being opposed, in fact presuppose each other’ (Sewell 1992: 4).

CONTEXT: ILLEGAAL IN NEDERLAND

'De illegaal wordt hier opgesloten omdat hij hier niet mag zijn'

--Stronks, 2012--

Nederland is ondanks de economische crisis een van de welvarendste landen ter wereld. Toch heeft een collectieve perceptie van crisis en onveiligheid zich deze eeuw geleidelijk in de samenleving genesteld. Deze al dan niet reële perceptie van bedreiging heeft geleid tot het opgooien van nationale grenzen om zo het gevaar van de Ander uit te sluiten en geborgenheid te zoeken in de homogeniteit binnen de grenzen. In een onveilige context kiezen mensen voor een narcistische categorisatie om toch een zekere vorm van geborgenheid te garanderen (Ignatieff, 1998).

Toen vanaf de jaren '80 het aantal asielzoekers dat naar Nederland kwam steeg, was een aanscherping van het asielbeleid het gevolg (Ghorashi, 2005). 'Echte' vluchtelingen moesten van de anderen die slechts voor een beter leven hier zouden komen worden gescheiden.¹² Tekenend hiervoor is de uitspraak van de PVV tijdens het debat over het asielbeleid met staatssecretaris Fred Teeven op 13 maart: "de naam Vluchtkerk is misleidend, er wonen daar namelijk geen vluchtelingen, anders hadden zij wel een status gekregen".

Het Nederlandse vreemdelingenbeleid accepteerde tot de jaren '90 dat de wet de sociale orde onmogelijk volledig kan controleren. Als je niet in het bezit van een verblijfsvergunning was, kon je je toch inschrijven in het bevolkingsregister en een sofinummer krijgen (Stronks, 2012). Door de invoer van de Wet op Identificatie in 1993 werd het hebben van een geldig identiteitsbewijs noodzakelijk in het dagelijkse leven. Vervolgens verbond de Koppelingswet (1996) het bezitten van een rechtmatige verblijfsstatus aan het recht op werk en sociale zekerheid. Vanaf dat moment waren 'illegalen' juridisch gezien niet meer aanwezig (Stronks, 2012:13).

Om de groep mensen die feitelijk wel aanwezig is¹³ maar volgens de aangescherpte wetten hier niet mag zijn onder de macht van het recht te krijgen, ontstond er een intensivering van vreemdelingenbewaring (Vreemdelingenwet, 2001). Op die manier poogde de overheid het proces van

¹² Nederland lijkt het moeilijk te kunnen aanvaarden dat migratie permanent kan zijn. Het ideaal is nog steeds dat vluchtelingen zodra het kan, terug gaan naar hun land, naar de plek waar zij 'thuishoren' (Malkii, 1995). Daarnaast is de fysieke manifestatie van etniciteit bepalend voor de perceptie van migranten als Anderen. Dit versterkt de uitsluiting (Ghorasi, 2005). Volgens Wekker (1998:59) heeft deze fysieke divisie normatieve connotaties. Als wit de norm is, is een zwart persoon automatisch 'de Ander'. In het Nederlandse woordgebruik wordt deze normatieve divisie duidelijk. 'The notion of allochtoon is not used for just any 'non-native', such as US, British, or German immigrants, but explicitly for 'non-natives of colour' and for immigrants with real or attributed Muslim identity. The term allochtoon is functional in setting apart people from the South, both the newly arriving refugees and the established black and ethnic minority groups, from a constructed image in which 'genuine' Dutch or European identity is a white identity (Essed 1995: 53 in: Ghorashi, 2005: 193)

¹³ Naar schatting zijn er in Nederland 100 000 illegalen. In 2012 vroegen 17 000 mensen asiel aan, van deze mensen kregen 6000 een verblijfsvergunning, van de overige 11 000 werd het verzoek afgewezen. Naar schatting kan ongeveer 55% van deze uitgeprocedeerde niet terug naar het eigen land, en is dus on-uitzetbaar (Schinkel, 2009; Vluchtelingenwerk 2012).

uitzetting van uitgeprocedeerde asielzoekers te versnellen en zo het beleid sluitend te maken.

Echter, de praktijk is weerbarstiger dan de papieren werkelijkheid. Zo moet het land van herkomst zorgen voor de juiste papieren om uitgezet te kunnen worden. Om verschillende redenen kan dit vaak niet worden gerealiseerd¹⁴. Veel vluchtelingen van *we are here* komen uit Somalië, een land waar geen echte overheid bestaat (*failed state*). Anderen komen uit Soedan en Ethiopië, waar zij behoren tot minderheden (Nuba, Oromo) die niet door de overheid erkend worden, waardoor zij geen reispapieren kunnen krijgen.

De voor ons in Nederland ogenschijnlijk vanzelfsprekende procedures, systemen en regelgeving zijn niet logischerwijs ontwikkeld en aanwezig in de landen van herkomst van deze vluchtelingen.¹⁵ Daarom voldoen veel vluchtelingen niet aan de formele voorwaarden om voor een vluchtelingenstatus in aanmerking te komen, maar kunnen zij ook niet terug¹⁶. Zo wordt slechts 17% van de mensen in detentie daadwerkelijk uitgezet (Amnesty International, 2010). De rest wordt, vaak na lange tijd in detentie, ‘geklinkerd’: ze worden vrijgelaten, op straat en zonder rechten. De overheid legt de verantwoordelijkheid voor het oplossen van dit probleem bij de asielzoekers zelf: ze zijn immers ook zelf gekomen. Ze worden geadmistreerd als ‘zonder toezicht vertrokken’ en verdwijnen uit de registers. Volgens Stronks (2012) wordt hierdoor het onvermogen van velen om deze verantwoordelijkheid te dragen verhuld. Vertrekken uit Nederland is namelijk niet zo eenvoudig als je land van herkomst niet meewerkt. Op grond van het Europees Dublin II verdrag (2003) kun je ook niet in een ander Europees land terecht, omdat het land waar je als eerste aankomt de asielpcedure in behandeling moet nemen. Is je vingerafdruk eenmaal afgenomen, dan is de rest van Europa onbereikbaar.

Als onbedoeld resultaat van dit beleid leeft een groep mensen noodgedwongen op straat. Hun bestaan is als een voortdurende Russische roulette: of ze worden opgepakt en voor onbepaalde tijd in bewaring genomen, of ze worden aan hun lot overgelaten zonder enige aanspraak op voorzieningen (Strik, 1999:109). Ze zitten vast op de grens en symboliseren deze grens: zij zijn de Ander die er niet bij hoort¹⁷.

¹⁴ Om iemand uit te kunnen zetten moet aan een aantal voorwaarden voldaan zijn (www.humanistischverbond.nl) Identiteit en herkomst moeten worden vastgesteld, met harde bewijzen; Het land van herkomst moet hen erkennen als burger; Een tijdelijk reisdocument wordt aangevraagd bij het land van herkomst; De vliegpreis wordt geregeld; De betrokkenen moeten in het vliegtuig komen; De grensbeambte moet hen bij aankomst ook echt toegang verlenen.

¹⁵ Naast het probleem van niet-uitzetbaarheid van uitgeprocedeerden, stelt Spijkerboer (2012) dat de Nederlandse asielpcedure zo formalistisch is geworden dat er mensen uitgeprocedeed raken die asiel horen te krijgen (NRC, 2012). Helaas is er voor een kritische analyse van de misstanden in het Nederlandse Asielbeleid in deze scriptie geen ruimte.

¹⁶ Volgens het Staatloos rapport zouden we hen kunnen aanmerken van staatloos omdat ze geen aanspraak kunnen maken op een werkende staat.

¹⁷ Als reactie op dit restrictieve beleid, spraken mensenrechten organisaties als Amnesty International al meerdere keren hun zorgen uit over de manier waarop Nederland mensenrechten schendt door het vastzetten van mensen zonder papieren in detentie, waaronder kinderen, en de traumatische omstandigheden waaronder dit gebeurt

De realiteit dat veel ‘illegalen’ voor lange tijd vast zitten in detentie en vervolgens weer op straat belanden omdat hun uitzetting niet gerealiseerd kan worden, is een indicator dat de Nederlandse overheid niet goed weet wat ze met deze mensen aan moet. Het leven in de illegaliteit is geworden van een leven waarin je door hard werken kon overleven, tot een leven waarbij je niks meer mag en waarin je bestaan wordt ontkend.

WIJ ZIJN HIER

Sinds het voorjaar van 2012 heeft een groep uitgeprocedeerde vluchtelingen een manier gevonden om de cirkel van straat en detentie te doorbreken: ze hebben zichzelf georganiseerd. Ze organiseren hun eigen opvang, vergaderen over de formulering van hun eisen en hebben op die manier een gemeenschap gevormd waar iedereen volwaardig lid van kan zijn (Sax, Spek, & Spijkerboer, 2009).

Het protest begon in een tentenkamp in Ter Apel waarna andere tentenkampen volgden, zoals het tentenkamp in Osdorp. Toen een groep betrokkenen de St Josephkerk kraakten na de ontruiming van dat tentenkamp, sloot de eigenaar met de vluchtelingen een contract zodat zij tot eind maart in de Vluchtkerk konden schuilen. Zo ontstond burgerinitiatief de Vluchtkerk, bedoeld om het protest van de vluchtelingen te faciliteren. De Vluchtkerk is daarmee op zichzelf al een politieke stellingname.¹⁸ De Protestantse Diaconie bood zich aan als wettige contractpartner en wilde als organisatie garant staan voor het faciliteren van de Vluchtkerk¹⁹. Eind maart werd het contract, onder druk van burgemeester van der Laan, op het laatste nippertje verlengd waardoor de gemeenschap uiteindelijk tot 1 juni 2013 in de Vluchtkerk kon blijven. Van een professionele organisatie is geen sprake, de bewoners en de supporters die om hen heen staan hebben al improviserend een structuur ontwikkeld, een structuur die constant aan verandering onderhevig is.

Technisch gesproken bevindt de Vluchtkerk zich in Nederland, toch lijken de Nederlandse wetten er niet volledig te gelden. De kerk is een ambigue plek, een grensgebied. De politie en de Nederlandse overheid houden vanaf een afstandje in de gaten wat er in de kerk gebeurt, maar doen geen pogingen om het gebied te controleren. Mensen lijken impliciet te begrijpen dat de Vluchtkerk ‘*neutral ground*’ is. Haar bewoners vinden een plek om te leven, maar zijn geen volledig lid van de samenleving. Deze liminele positie, bindt hen als groep aan elkaar.

¹⁸ www.devluchtkerk.nl

¹⁹ Toen de donaties in januari afnamen, heeft de Diaconie de kosten voor eten en elektriciteit betaald. Er zijn verschillende inzamelacties gehouden om de kosten voor de Diaconie te verminderen, maar zij verzekerden hoe dan ook de continuïteit en voorziening van basisbehoeften.

De Vluchtkerk werd bewoond door een groep van meer dan 100 Afrikaanse vluchtelingen en 1 Chinese man²⁰. De grootste groep komt uit Somalië, Sudan, Eritrea en Ethiopië, de anderen komen uit Ivoorkust, Guinee, Kongo, Burundi, Yemen, Kenia, Liberia, Mali, Burkina Faso, Sierra Leone, Uganda en Mauritania. Om goed met elkaar te kunnen communiceren, deelden zij de kamers in de Vluchtkerk met mensen die dezelfde taal spreken. Hierdoor ontstonden er verschillende groepen: de Somaliërs, de Soedanezen, de Francofonen en de Ethiopiërs en Eritreërs. Allen kozen zij een leider die verantwoordelijk werd voor het informeren van de groep, het vertegenwoordigen van deze groep en het communiceren met supporters.

Door zelf een woonplek en vrijplaats voor protest te creëren, zonder hulp van de gemeente of overheid, eiste de *we are here* gemeenschap een parallel burgerschap op.

Ze zoeken niet de verborgenheid maar de zichtbaarheid. Het is niet ieder voor zich, maar een gezamenlijke actie. En ze leggen de schaamte die overleven met zich mee brengt af, en doen dingen waar ze trots op zijn. (Spijkerboer, NRC 2012)

Op deze manier geven ze op hun eigen manier invulling aan de ‘eigen verantwoordelijkheid voor terugkeer’ (Spijkerboer, 2012). Ze gaan niet terug of individueel in de marges van de samenleving leven, in plaats daarvan tonen zij zich als een collectief, in Nederland. Op deze manier maken zij zichtbaar dat er een probleem is: ze kunnen niet worden uitgezet maar mogen ook niet blijven. Bijna wekelijks demonstreren zij om aandacht te vragen voor hun zaak. Zo vragen zij ruimte om invloed op het beleid te hebben en mee te denken over oplossingen.

²⁰ Een groot deel van de bewoners slaapt niet elke nacht in de kerk, zij hebben een tweede slaapplek bij familie of vrienden waar ze af en toe logeren. Voor deze groep is hun aanwezigheid in de kerk geen noodzaak, maar protest. Ze willen zichtbaar zijn, daarom kiezen ze voor het leven in de koude kerk. Tegelijkertijd speelt hier ook mee dat ze hun vrienden niet met hun aanwezigheid willen belasten. ‘Natuurlijk ben ik welkom bij mijn vrienden, maar niet elke dag, elk uur. Soms is het tijd om te gaan’, legde een van de bewoners me uit.

*I will try to take people back to actually know what we are here for
And why we all started this
This is about people who are in a foreign land
And don't fit into the society,
We have problems back home where we flee from*

*For all those years we kept quiet, we never said a word.
It took us time but at least we found each other
And we started something
We started something that is, that speaks beyond our words²¹*

²¹ Op 27 mei 2013, de laatste vergadering in de Vluchtkerk, hield de Somalische leider Yoonis Osman Nuur een onvergetelijke speech die de inhoud en ontwikkeling van het vluchtelingenprotest kort en krachtig samenvatte. Ik leid mijn empirische hoofdstukken met stukken van deze speech in, omdat zij het argument van de hoofdstukken illustreren. Mijn beschouwingen werden door Osman doorleefd, waardoor mijn woorden zijn ervaringen toelichten.

BEGRENSD LEVEN

Met zijn handen rustend in de zakken van zijn warme winterjas, staart Bayissa - de Ethiopische leider - vanuit de geïmproviseerde keuken die zich achter het altaar van de kerk bevindt, de ruimte in. Verspreid in de hoge hal zijn groepjes bewoners en supporters druk in gesprek verwickeld. Sommigen staan in een kring bij elkaar, anderen hangen op de banken; drukke handgebaren laten zien dat er felle discussies worden gevoerd. Het getok van het pingpongspel vermengt zich met de stemgeluiden, verderop steekt Younis zuchtend een sigaretje op. Het is vrijdagavond en de wekelijkse vergadering tussen de leiders en supporters is net afgelopen.

Terwijl ik op Bayissa afloop, kijkt hij me glimlachend aan. Ik zie de vermoeidheid in zijn ogen. "It was a long meeting, right?", zeg ik. Bayissa zucht. "Yes, it is important to communicate with each other. But there is a lot of stress in everyone's head, the whole time".

Opeengepakt op de bedden en banken in een van de Somalische kamers, werd er lang vergaderd. Tweemaal werd de vergadering door het uitvallende licht onderbroken. Het belangrijkste agendapunt was de besteding van het geld. De supporters werden op het matje geroepen, maar ook onderling tussen de leiders verliep het niet vlekkeloos. Bayissa wilde interne problemen aankaarten, Moussa was echter van mening dat de leiders dat zelf, buiten de vergaderingen, moesten oplossen. Van de vermoeide gezichten was de ongerustheid af te lezen, uiteindelijk mondde de vergadering uit in een open einde.

"This is the problem", zegt Bayissa terwijl hij naar het roze papieren Inlia²² document dat hij in zijn handen heeft kijkt. "This is nothing. Because I don't have papers, the border is everywhere for me". Hij wijst naar de grote deur aan de zijkant van de kerk. "For you, the border is between Holland and Germany, but for me the border is already there, at that door".

ALIENATION IS MY NATION, REALITY IS MY NATIONALITY²³

Een maffe geur verwelkomt je als je de Vluchtkerk binnenstapt. Het water dat in verschillende kamers langs de muren loopt als gevolg van lekkende pijpen, de falende elektriciteit die de kerk 's avonds regelmatig in het donker hult, hoestende en zieke bewoners en de lange rij voor de enige warme maaltijd per dag, tekenen de situatie waar de bewoners van de Vluchtkerk zich in bevinden. Toen ik me begin januari voorstelde aan Younis, de Soedanese leider, legde hij me uit: 'Wij hebben geen plek, daarom zijn we hier. Samen, zodat we kunnen demonsteren voor een normaal leven.' De Vluchtkerk is voor hem een plaats om te ontsnappen aan het harde leven op de straat. Het is een vrijplaats die ze hebben afgedwongen, een plek waar zij mogen zijn.

Voordat ik in het volgende hoofdstuk in zal gaan op de manier waarop meer dan honderd individuen samen hun leven invullen – daar op die vrijplaats -, bespreek ik in dit hoofdstuk hoe de grens

²² INLIA, het Internationaal Netwerk van Lokale Initiatieven ten behoeve van Asielzoekers, is een organisatie die zich inzet voor het bieden van hulp aan asielzoekers in nood. Het identiteitsdocument wat zij verstrekken is geen geldige legitimatie, de politie weet bij het zien van dit document echter wel dat de vreemdeling 'in beeld' is.

²³ Ove Sernhede

– juist op die vrijplaats – je als ‘illegale vreemdeling’ constant, in bijna alle facetten van je leven achtervolgd. Ik laat zien hoe de legale/politieke grens als een brandpunt is, met al haar gevolgen voor het leven van diegene die vastzitten op de grens (Taylor, 2010). Dit hoofdstuk richt zich op hoe mensen leven mét de grens en haar beperkingen, in het volgende hoofdstuk laat ik zien hoe mensen zich aanpassen en *leven*, óndanks de grens.

Op die koude vrijdagavond in februari leerde Bayissa mij dat het niet bezitten van een geldig verblijfsdocument vergaande gevolgen heeft voor individuen. Na invoering van de Koppelingswet (1996) moet je bij alles wat je doet in staat zijn je te identificeren. Vluchtkerkbewoners vertelden me over hun leven ‘op straat’ en hoe het onmogelijk was om basale behoeften op een legale manier te vervullen. Werkgevers mogen namelijk geen werk aan ‘illegalen’ verschaffen, onderwijs mogen zij niet volgen en het huren van een huis is ook niet mogelijk als je je niet kunt inschrijven. Het leven in de illegaliteit is daardoor geworden tot een leven waar grenzen zich bij alles wat je onderneemt aandienen.

De staat bezit de tweeledige macht om invloed te hebben op de levensmogelijkheden van illegale vluchtelingen: door middel van *classificatie macht* mag zij bepalen wie er wel en wie er niet bij hoort, wat en wie legaal of illegaal is. In combinatie met *identificatie macht*, de macht ieder individu te mogen vragen om zijn legale status zichtbaar te maken, kan zij het feit dat je er niet bij hoort maken tot een positie van waaruit je op legale wijze niks kunt ondernemen (Schinkel, 2009; Bourdieu 1994). Deze combinatie van machten, gebruikt door de staat om de grens zichtbaar te maken in de sociale werkelijkheid, heeft tot gevolg dat Bayissa zich, samen met vele andere informanten, omringd voelt door een grens die zich overal waar zij komen lijkt op te werpen.

Tijdens de wekelijkse General Assembly eind maart sprak Moussa, leider van de Francofonen: “If you cannot help us, take our files and fingerprints from the computer and give us a chance to move to another country in Europe”.

Er werd luid geklapt na deze woorden, een instemmende reactie die uitdrukking geeft aan de frustratie van velen dat zij vanwege hun niet uitzetbaarheid en het Dublin II Verdrag vastzitten in Nederland.

IN LIMBO: ONZICHTBARE GRENZEN

“Ik leef in onzekerheid en ik weet niet of ik ergens een toekomst heb, want ik ben in limbo. Ik kan op elk moment door de politie aangehouden worden op straat. Ze kunnen me om mijn identiteitspapieren vragen, die ik niet heb. Ze kunnen me weer in detentie vastzetten waar ik zal blijven, en voor hoe lang, dat weet ik niet”.

Met deze woorden legt Guleed²⁴ uit dat het leven in illegaliteit door kwetsbaarheid en onzekerheid getekend wordt. Na acht jaar in Nederland, op straat, in detentie en onderweg naar andere landen, is hij nog steeds geen stap verder. Hij liet me de verschillende boardingcards zien waarmee de IND²⁵ hem heeft geprobeerd uit te zetten, naar drie verschillende landen, landen die hem stuk voor stuk terugstuurden naar Nederland²⁶. Nederland zette hem vervolgens op straat. Normale wetten lijken niet voor hem te gelden, vanwege een gebrek aan burgerschap. Vluchtelingen worden constant in de wacht gezet, ze horen er niet bij maar raken ook steeds verder weg van hun thuisland, waardoor ze zich *betwixt and between* voelen (Turner, 1964). Het ‘normale’ leven wordt met doorschijnende gordijnen voor hen afgeschermd, ze zien het wel maar hebben er geen toegang tot. Zij moeten zich verschuilen in een soort schimmenrijk, een schimmenrijk wat zij niet zomaar kunnen verlaten doordat ze vastzitten in een staat van liminaliteit.

“They arrested Mohamed! He just called me from the police station”. Hassan’s stem klinkt geschrokken, terwijl hij dit op zachte toon aan me meedeelt. Snel bel ik de buurtregisseur om te vragen of hij kan achterhalen waar Mohamed nu is. “Dat is al de vierde deze week, wat is er toch aan de hand?”, is zijn geschrokken reactie. Een kwartiertje later doet buurtregisseur Robin verslag. Mohamed was op het centraal station toen er een zakkenroller actief was. De politie was met een signalement op zoek naar de dader en omdat Mohamed aan het profiel voldeed, werd hij om zijn documenten gevraagd. Hij was onschuldig, maar omdat hij zich niet kon identificeren werd hij meegenomen naar het bureau. De volgende dag hoor ik van Hassan dat Mohamed in detentie is vastgezet. “Zo zijn de regels”, is Robins reactie. “Hier kan ik niks aan doen, als hij aan het signalement voldoet, mogen ze hem vragen zich te identificeren. Rondhangen op het station moet je zonder papieren nooit doen”.

Voor ‘illegalen’ kan een kleine misstap fataal zijn, zoals bovenstaande gebeurtenis illustreert. Sommigen gebieden zoals het centraal station, zijn bij iedereen bekend als *no go areas*. Bewoners gaven in gesprekken aan dat het feit dat ze hier niet mogen zijn, tot gevolg heeft dat zij constant op hun hoede moeten zijn als ze zich in openbare ruimtes begeven. Toen ik met hen over straat liep of door de stad fietste, zag ik hoe zij zich ervan verzekerden dat hun fietslampen het deden, hoe zij stopten voor elk rood stoplicht en snel een andere straat insloegen als zij politie zagen. Dit gedrag is voor sommigen het gevolg van eigen ervaringen van onverwachts aangehouden worden, anderen gedragen zich zo omdat zij de verhalen van anderen hoorden. “We mogen hier niet zijn en zien er anders uit. Omdat wij bang zijn

²⁴ Guleed komt uit Somalië en behoort tot de Bajuni-tribe, een minderheid die niet door de Somalische overheid wordt erkend. Hij is 8 jaar in Nederland. Guleedis altijd vroeg uit de veren en komt ‘s avonds laat pas terug in de kerk. Hij doet trucjes op zijn fiets.

²⁵ Immigratie en Naturalisatie Dienst

²⁶ Somalië, Kenia, Tanzania

om gepakt te worden en weten dat we kwetsbaar zijn, gedragen we ons als keurige burgers. Toch willen ze illegaliteit strafbaar stellen!”²⁷ legde Tesfay me cynisch uit. Bang om op straat in een situatie te komen waarbij ze zich moeten identificeren, hebben sommige bewoners de Vluchtkerk nooit verlaten. Naast praktische implicaties heeft het risico om opgepakt te worden dus ook sterke symbolische implicaties.

Khosravi constateert in zijn auto-etnografie dat vluchtelingen na het oversteken van vele fysieke en nationale grenzen, in het land van aankomst geconfronteerd worden met een nieuw soort grenzen: de grenzen in de hoofden van mensen (Khosravi, 2011:75). Tijdens een lang gesprek met Guleed maakte hij me duidelijk hoe deze onzichtbare grenzen als een rode draad door het leven van (illegale) vluchtelingen lopen:

“Even when I am seeking assistance for my medical needs, I am made to feel like a leech and a social outcast with nothing to contribute to Dutch society. The doctor giving me prescriptions for medical supplies I need for my urinary incontinence accuses me of spending taxpayer’s money. I explain to her that much as I would like to pay my way, the Dutch government does not allow me to work and be a productive member of society. I have no other choice but to rely on the goodwill of the Dutch people. The doctor says my legal status is none of her business. She gives me the prescriptions which I accept with a heavy heart, but for which I am most grateful”.

Guleed kaart met deze woorden verschillende elementen die de liminele positie van ‘illegale vreemdelingen’ tekenen aan. Ten eerste geeft hij aan hoe hij met argwaan wordt behandeld. Hij krijgt medische ondersteuning, maar de dokter wijst hem er wel op dat hij voor haar een buitenstaander is die niks heeft bijgedragen om recht te hebben op deze voorzieningen. Diegenen die er niet bij horen, worden benaderd als een last, omdat ze ons eraan herinneren dat de wereld niet zo maakbaar is als we willen. Ze zijn een doorn in het oog van de samenleving, niet door wat zij *doen*, maar door wie zij *zijn*. Ten tweede laat hij zien hoe grenzen het voor hem onmogelijk maken iets bij te dragen aan de samenleving, hoe graag hij het ook wil. Veel Vluchtkerkbewoners legde me uit hoe grenzen hen bij alles wat zij ondernemen beperken. Bahdoon, een 28-jarige vluchtkerkbewoners die zich continu inzet voor de groep maar ervoor zorgt dat geen bezoeker echt de tijd krijg hem te spreken, vertelde me hoe hij worstelt met de positie waarin hij zit: “Ik heb niks en ik mag niks, maar ik ben ook jong. Ik wil niet continu afhankelijk zijn van anderen, maar ik heb geen keuze.” Benefietconcerten keurde hij af want geld ophalen en feesten gaan volgens hem niet samen. Ook de aanwezigheid van het psychologenteam²⁸ irriteerde hem, hij is immers niet gek. Zij zijn beide herinneringen aan zijn afhankelijke positie, een positie waarin hij niet wil zitten.

²⁷ Strafbbaarstelling van Illegaliteit

²⁸ In december richtte een aantal psychologen het psy-team op omdat zij constateerden dat een aantal vluchtelingen hun ondersteuning konden gebruiken. Hun visie: jullie zijn niet gek, de situatie is gek.

Het roze Inlia document waar Bayissa in het vignet naar refereert, staat symbool voor een inclusieve uitsluiting (Agamben, 2002). Hun identiteit wordt door de kaart gereduceerd tot een naam, leeftijd, afkomst (door de IND verzonnen) geboortedatum, v-nummer en status en tegelijkertijd benadrukt de kaart dat deze identiteit niks betekent. Zij zijn ingesloten in het systeem door hun uitsluiting. Omdat bijna niemand bekend is met deze kaart, maakt de kaart hun positie van ‘er wel zijn, maar er niet bij horen’ erg tastbaar.

EEN BEGRENSENDE IDENTITEIT

Doordat procedures ieders levensverhaal omzetten in een status, wordt het leven van de bewoners van de Vluchtkerk gereduceerd tot een categorie: illegale vreemdeling (Doornbos, 2006). Nederland is voor ‘illegale vreemdelingen’ als een *non-place* (Augé, 1995), het is een plek waar het hen aan identiteit ontbreekt, omdat zij continu onderweg zijn en in de wacht staan. Hun identiteit is daardoor nauw verbonden met wie en waar zij *kunnen* zijn. Illustrerend voor deze bevinding is dat de groep vaak negatieve gebruikt wanneer zij over zichzelf spreken. Zij vertellen wie zij zijn door te stellen wie zij niet zijn: “we are no animals, we are no criminals”. In gesprekken met bewoners ontdekte ik dat zij zich identificeren met het label *refugee* en dit label gebruiken als argument om aan te tonen dat zij *normale mensen* zijn. Het feit dat zij op deze manier over zichzelf spreken, geeft aan hoe diep geworteld de grenzen zijn die hen tot vluchteling maken en hun leven bepalen. “Als ik straks een verblijfsvergunning heb, zul je me écht leren kennen”, zei Daouda en gaf daarmee aan dat de grenzen ervoor zorgen dat hij eerst en vooral illegale vluchteling is en daar niet aan kan ontkomen. Hij vertelde hoe hij constant uit moet leggen waarom hij hier is en vervolgens moet bewijzen dat zijn leven in Ivoorkust moeilijk genoeg was om het recht te hebben om hier te zijn. Zo wordt het vluchteling zijn een alles overstemmende categorie. Er wordt over hen gesproken als ‘de vluchtelingen’, de ‘buitenlanders’, alsof zij objecten zijn, waardoor subjectiviteit hen wordt ontnomen (Malkki, 1995).

Vragend naar de betekenis van *a normal life*, kreeg ik velen verschillende antwoorden: een plek waar het schoon is, een plek waar het rustig is, een plek waar ik kan studeren en werken. Het overkoepelende thema van alle antwoorden was dat zij weer in beweging willen komen, dat zij mogelijkheden verlangen, een perspectief.

HET GRENSGEBIED

Het vastzitten op de grens, dat is wat zij bestrijden. Maar ze kunnen dat enkel bestrijden door deze positie als uitgangspunt te nemen. Dit laat zien dat zij op een tactische manier omgaan met de ruimte die zij krijgen toegeschreven. Vrijplaatsen zoals de Vluchtkerk, maar ook opvang door kerken, vrienden, familie of mensen die kamers ‘zwart’ verhuren, kunnen we daarom begrijpen als *grensgebieden*. De

aanwezigheid van een ‘illegale vluchteling’, maakt een gebied tot een grensgebied. (Donnan & Wilson, 2010: 8). Het bestaan van elke grens, creëert een grensgebied, een onderhandelbaar gebied dat bepaald wordt door bestaande grenzen en *structure*, maar bevochten en heroriënteerd door mensen. Het grensgebied is de plek die ontstaat tussen de grenzen, de ruimte die een onontkoombaar gevolg is van deze grenzen en tegelijkertijd een plek van bevechting van die grens.

‘Illegale vreemdelingen’ proberen ruimte in te nemen, plek te maken en deze plekken op te rekken; ze vechten voor recht op bestaan. Door de continue betwisting en bekrachtiging van de grens, is het grensgebied een onvoorspelbare chaotische plek en een bron van stress (Taylor, 2010), want niets is er zeker. Echter, hoe hard grenzen ook zijn, op de marges – plekken die ontstaan omdat mensen op creatieve wijze bijdragen aan de constructie van de grens, plekken die alle logica van onze samenleving te boven gaan – vinden individuen toch altijd de kracht om grenzen te bevechten.

De *we are here* gemeenschap besloot de grenzen die hun leven inperken niet te accepteren: zij startten een protestbeweging. Doordat zij zich bevinden in een vacuüm van de wet, hebben zij de grens op zo’n manier weten te accentueren dat zij in de Vluchtkerk mogen zijn. Ik stel daarom dat hun agency schuilt in hun vermogen om de *frontiers* rondom de grenzen die hen beperken te bevechten en om te buigen. Deze bevechting wordt gestuurd door noodzaak, want als je vastzit op de grens is dat het enige wat je kunt doen: die grens bevechten

*As human beings, if you don't have anything
And there is no so called human right
What can you do more?
You start. You struggle to survive.
That is what we are doing.
We are struggling to survive, on our own.*

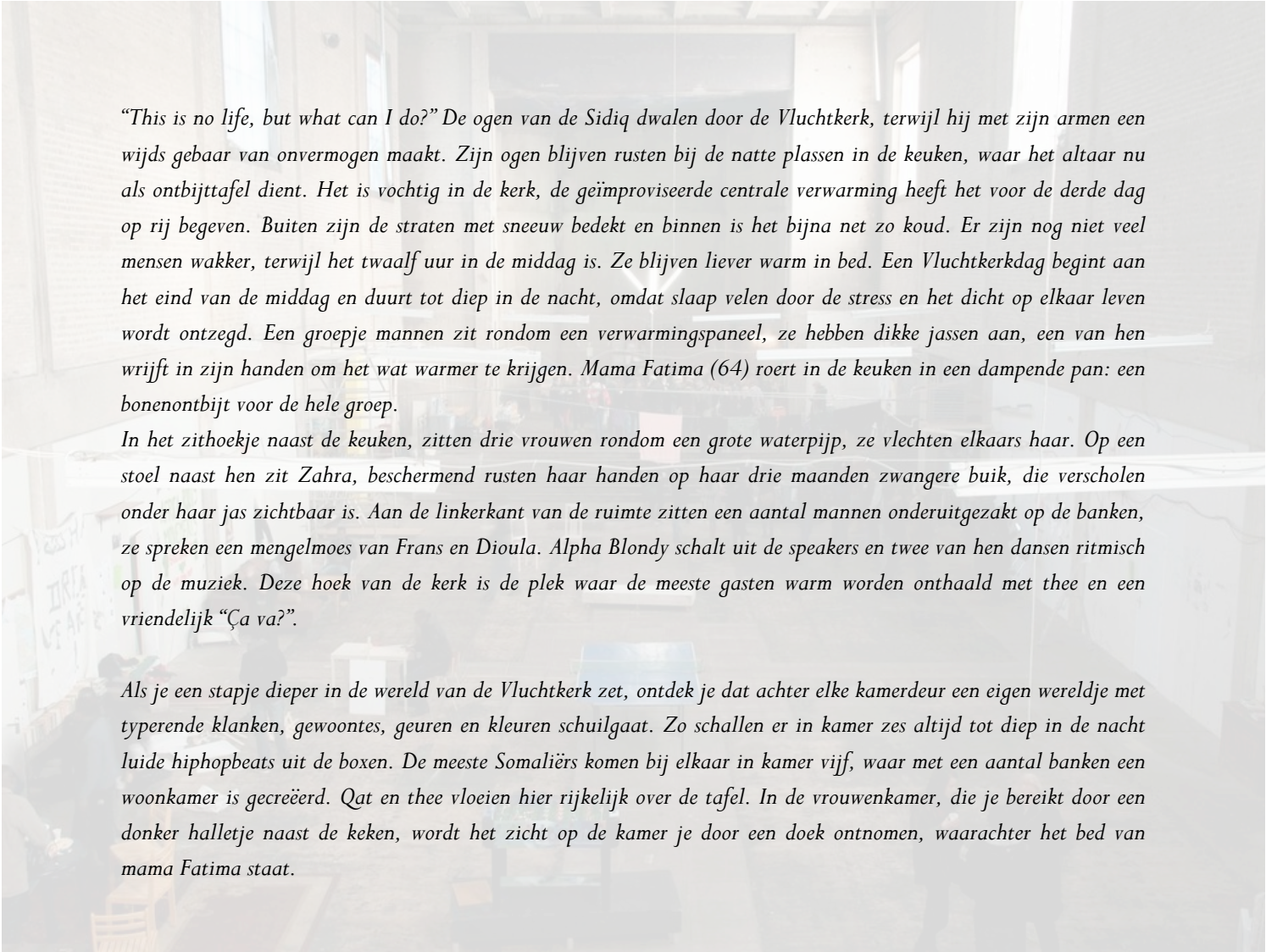
*And as much as that they say we are criminals,
We have proven that we are not.
We are just a simple people who actually ask for a simple life
That is what we ask
Security*

LEVEN IN HET GRENSGEBIED

Like a bird who nests by a turbulent waterfall, peace makes its first tenuous handholds amidst the fiercest storms
(Nordstrom 2004: 185)

De hoge, betonnen gewelven van de kerk verhullen voor de buitenwereld een grote, levendige ruimte waar Arabische kreten en starende blikken elkaar kruisen. Samen leven met meer dan honderd mensen in een kille, vochtige kerk zonder privacy, met een hoofd vol stress omdat je niet weet hoe de toekomst eruit zal zien: dát is geen leven vertelden velen mij in de Vluchtkerk. Ze vervloekten de plek, het weinige daglicht, de kapotte verwarming, de voor de zoveelste keer overstroomde kelder en elkaar. Echter, kijkend om me heen zag ik overal tekenen van leven. Ik zag gemeenschapsstructuren zich ontwikkelen, ik zag hoe de verschillende kamers elk hun eigen karakter kregen, hoe de vier landengroepen onderling vergaderden en vervolgens met elkaar, ik zag conflicten ontstaan, uit de hand lopen, en met liefde verzoend worden, ik zag wanhoop, ik zag lichtheid, muziek en dans, ik zag hoe bijzondere ontmoetingen tussen bewoners en supporters tot krachtige verbindingen met de samenleving leidde. Zoals buurtregisseur Robin die zich elke dag (en vaak 's nachts) in de kerk liet zien en een vriend van allen werd. Op deze manier bestreed hij samen met bewoners symbolische grenzen die hen tot vijanden maakten. Op een creatieve manier ging hij om met de wet, wat laat zien dat hij als afgevaardigde van 'de staat' in de grensgebieden zowel binnen als buiten de wet kan handelen (Schinkel, 2009).

In dit hoofdstuk zoom ik in op de Vluchtkerk, een grensgebied waar een microkosmos ontstaan is waar een groep mensen, veroordeeld tot elkaar na een lange reis, hun levens leven, ondanks de sluimerende aanwezigheid van een onverbiddelijke grens. Ik laat zien hoe zij liminaliteit uitbuiten en tot basis van hun eenheid maken.

“This is no life, but what can I do?” De ogen van de Sidiq dwalen door de Vluchtkerk, terwijl hij met zijn armen een wijds gebaar van onvermogen maakt. Zijn ogen blijven rusten bij de natte plassen in de keuken, waar het altaar nu als ontbijttafel dient. Het is vochtig in de kerk, de geïmproviseerde centrale verwarming heeft het voor de derde dag op rij begeven. Buiten zijn de straten met sneeuw bedekt en binnen is het bijna net zo koud. Er zijn nog niet veel mensen wakker, terwijl het twaalf uur in de middag is. Ze blijven liever warm in bed. Een Vluchtkerkdag begint aan het eind van de middag en duurt tot diep in de nacht, omdat slaap velen door de stress en het dicht op elkaar leven wordt ontzegd. Een groepje mannen zit rondom een verwarmingspaneel, ze hebben dikke jassen aan, een van hen wrijft in zijn handen om het wat warmer te krijgen. Mama Fatima (64) roert in de keuken in een dampende pan: een bonenontbijt voor de hele groep.

In het zithoekje naast de keuken, zitten drie vrouwen rondom een grote waterpijp, ze vlechten elkaars haar. Op een stoel naast hen zit Zahra, beschermend rusten haar handen op haar drie maanden zwangere buik, die verscholen onder haar jas zichtbaar is. Aan de linkerkant van de ruimte zitten een aantal mannen onderuitgezakt op de banken, ze spreken een mengelmoes van Frans en Dioula. Alpha Blondy schalt uit de speakers en twee van hen dansen ritmisch op de muziek. Deze hoek van de kerk is de plek waar de meeste gasten warm worden onthaald met thee en een vriendelijk “Ça va?”.

Als je een stapje dieper in de wereld van de Vluchtkerk zet, ontdek je dat achter elke kamerdeur een eigen wereldje met typerende klanken, gewoontes, geuren en kleuren schuilgaat. Zo schallen er in kamer zes altijd tot diep in de nacht luide hiphopbeats uit de boxen. De meeste Somaliërs komen bij elkaar in kamer vijf, waar met een aantal banken een woonkamer is gecreëerd. Qat en thee vloeien hier rijkelijk over de tafel. In de vrouwenkamer, die je bereikt door een donker halletje naast de keken, wordt het zicht op de kamer je door een doek ontnomen, waarachter het bed van mama Fatima staat.

SAMENLEVEN: A FAMILY OF LOVE IN EEN VERSCHEURDE WERELD

Het menselijke verlangen om te behoren tot een gemeenschap, lijkt een antropologische constante te zijn. Mensen creëren graag een gevoel van zekerheid in een omgeving die zo snel verandert. Echter, zoals in het vorige hoofdstuk naar voren kwam, is het creëren van een plekje waar je veilig bent voor illegale vreemdelingen niet zo vanzelfsprekend. Toch is er in de Vluchtkerk, en daarvoor in het tentenkamp in Osdorp, een betekenisvolle gemeenschap ontstaan die gefundeerd is in de menselijke bouwstenen vertrouwen, betekenis en geborgenheid.

“They are my family now, we are all the same”, antwoorden veel bewoners van de Vluchtkerk als ik hen vraag uit te leggen wat hun medebewoners van de Vluchtkerk voor hen betekenen. Ze spreken over elkaar in verwantschapstermen waarbij *brothers and sisters* de meest gebruikte termen zijn. Elkaar verbeelden als broers en zussen symboliseert vertrouwen, reciprociteit en gelijkwaardigheid, ze vinden steun bij elkaar. De oudste vrouw, de 64 jarige Mama Fatima, wordt door iedereen als moeder gezien. Ook de oudere mannen bezitten een gerespecteerde positie, zij worden aangesproken als *oom*. Opvallend is dat na verloop van tijd ook de supporters als onderdeel van de Vluchtkerkfamilie werden aangesproken, inclusief ikzelf.

De kamer staat bomvol bedden, je moet over tassen en koffers stappen om de bedden in de hoek te bereiken. Toch vinden de Somalische vrouwen altijd nog een vierkante meter voor hun gebedstapijt. De Eritreeers en Ethiopiërs houden hun feestjes het liefste in de kamer van het getrouwde stel Aatifa en Negassi die zich net naast de keuken bevindt. Daar dansen zij trots de traditionele schouderdans of discussiëren zij op rustige toon in het zingende trigrina. De geur van injera's en bijbehorende pittige saus vult vaak de kamer. In de Soedanese woonkamer zijn meestal drie vaste bezoekers te vinden: de Turkse dames die elke dag verschillende bakkerijen in de buurt langsgaan om brood voor de Vluchtkerk te verzamelen. Op de mat bij de deur van kamer twaalf staat altijd een rijtje schoenen, er hangt een gordijn voor de deur. De wat oudere mannen in deze kamer spreken vriendelijk Swahili terwijl ze naar videoclips kijken.

Vanuit de keuken schreeuwt Bahdoon met luide stem Didier!. Een aantal mensen kijken op, maar de meesten lijken gewend aan de mengelmoes van klanken die de ruimte nooit in stilte hullen. Een lachende jongen met een geelwitte muts met 'bikkal', loopt naar de opslagruimte die boven in het voormalige koor is, hij leunt wat op zijn tenen als hij loopt. Even later sjouwt hij samen met drie anderen grote zakken rijst richting de keuken. Bahdoon slaat hen lachend en bemoedigend op de rug. Dan komt een Soedanese man toegesneld, hij gebaart wild met zijn armen. Hij is het niet eens met het feit dat alleen Didier de sleutel heeft van de opslagruimte. Er ontstaat een klein opstootje, de mannen hebben honger. Na wat geschreeuw en geduw wordt de ruzie al snel gesust door Mama Fatima. Tulu spreekt me aan, als hij ziet hoe ik het incident gade sla:

"We are all brothers and sisters, we are all the same. Of course we fight sometimes, but we are the same. Together we are strong, so we have to accept and respect each other".

Dit gevoel van verbondenheid reikt verder dan de Vluchtkerk, verbondenheid met broeders in detentiecentra en op de straat wordt aan het begin van elke vergadering met een minuut stilte herdacht. Het protest gaat namelijk niet enkel over een oplossing vinden voor henzelf ze willen een oplossing voor alle vluchtelingen in dezelfde situatie, mensen waarin zij zichzelf herkennen:

Why is this man doing what I am doing, uttering the same words that I am uttering, even though we can not talk to one another? (Anderson, 1991: 54)

Volgens Anderson voelen pelgrims zich verbonden met elkaar doordat zij zien dat de ander zich, zoals hen gedraagt en weten dat zij allen een lange reis hebben afgelegd om het heiligdom te bereiken. Deze verbondenheid op basis van herkenning kunnen we zien als een *imagined community*.²⁹ Het feit dat zij allen dezelfde plek -de Vluchtkerk- hebben bereikt, terwijl ze van verschillende plekken komen, verschillende talen spreken, andere reizen hebben gemaakt en eigenlijk in veel opzichten niet dicht verbonden zijn, maakt de Vluchtkerk tot een verbindend centrum. De Vluchtkerk is geen bergtop of

²⁹ Illegale vreemdelingen kennen elkaar niet allemaal, maar voelen zich wel verbonden.

eindbestemming, maar een middelpunt waar levens na een reis samenkomen – zoals Mekka door de pelgrimstocht gecentraliseerd wordt (Turner, 1967; Anderson, 1991).

Communitas, zo noemde Turner de hechte binding die ontstaat tussen mensen die zich gezamenlijk op een *limen* bevinden. Turner definieert *communitas* als een spontaan gegenereerde relatie tussen geëgaliseerde individuen die ontdaan zijn van hun structurele kenmerken. Zij vormen samen wat men ‘antistructuur’ zou kunnen noemen (1973: 216). *Communitas* legt door haar bestaan namelijk het falen van bestaande structuren bloot en suggereert nieuwe mogelijkheden. De bewoners van de Vluchtkerk zijn in een liminele positie vast komen te zitten, maar hebben op de marges een nieuwe structuur gevormd, die radicaal tegen de bestaande structuur ingaat.

In haar boek *Shadows of War* (2004), beschrijft Nordstrom hoe zij in een verscheurde wereld waar brokken van oorlog en geweld het leven tekenen, zag hoe nieuwe structuren en gemeenschappen vorm kregen. Zij spreekt over *schaduw*, de zones van de wereld die beginnen op de rand van de officiële staatsorde en zich uitstrekken tot het hart van de juridische duisternis³⁰. Het zijn de plekken van de wereld waar het meeste wordt bereikt door de grenzen tussen het legale en illegale te laten vervagen. Nordstrom laat zien dat op het moment dat erkende staatsstructuren te kort schieten of enkel (symbolisch) geweld in stand houden, mensen zelf creatieve gemeenschappen en structuren opzetten om te kunnen overleven. De vluchtelingen wiens stemmen de pagina's van deze scriptie vullen, leven gedwongen buiten de staatsstructuren, omdat geen enkele staat de verantwoordelijkheid voor het waarborgen van hun rechten op zich neemt³¹. Vanuit een menselijke verlangen naar veiligheid en geborgenheid, creëerden zij de protestgemeenschap *we are here*, een gemeenschap die gekenmerkt wordt door vertrouwen, creativiteit en onderlinge afhankelijkheid, omdat dat het enige is waarop zij eenheid kunnen baseren (Nordstrom, 2004: 130).

Zij kleurden de grijze gebieden van de samenleving, de *places of nonexistence* waartoe zij veroordeeld zijn, in met mooie en betekenisvolle kleuren. Zo bricoleren zij een schaduw-samenlevingsvorm, met alle ingrediënten die zij tot hun beschikking hebben en ontstaan er in de brokken van een verscheurde wereld, nieuwe gemeenschappen gebaseerd op vertrouwen. Gemeenschappen die –bewust of onbewust – het falen van de staat symboliseren, wiens macht door het bestaan van ‘illegale vreemdelingen’ zowel wordt bekrachtigd als bevochten (Donnan & Wilson, 2012:8).

³⁰ De netwerken die deze plekken van de wereld karakteriseren doorkruisen de scheiding tussen het verbodene en het toegestane, omdat het meeste wordt bereikt door de grenzen tussen het illegale en legale te laten vervagen. Het heeft volgens Nordstrom daarom ook weinig zin om de term illegaal van legaal te onderscheiden, omdat deze grens een politieke grens is, vastgesteld door het dominante en vastgehouden door middel van macht en controle (137).

³¹ Om deze reden kunnen we hen aanmerken als Staatlozen (rapport staatloosheid)

Ze zeggen ‘wij zijn hier’, en kruipen uit de onzichtbare, vervuilde hoek waartoe zij als ‘illegaal’ veroordeeld waren. Ze komen in opstand tegen de bestaande structuur door zichtbaar te zijn en deel te worden van een betekenisvolle gemeenschap. Of zoals Tulu sprak: “Staying together is a demonstration in itself”.

Het behoren tot een gemeenschap is een wederkerige band: iedereen moet zich inzetten voor de groep en elkaar accepteren als onderdeel van de groep. Het accepteren van de ander is in de Vluchtkerk iets vanzelfsprekends, de ander zit namelijk in dezelfde benarde situatie. Vragen naar elkaars verhaal om de integriteit van iemands aanwezigheid te controleren is niet nodig. Ieder heeft genoeg aan zijn eigen zorgen en vertrouwd erop dat niemand zonder goede reden ervoor kiest in de kerk te blijven. Zich inzetten voor de groep doet iedereen op zijn eigen manier: de een neemt de verantwoordelijkheid op zich om te koken, de ander doet boodschappen, beheert de sleutel van de voorraadkamer, houdt de wacht bij de deur in de nacht of organiseert demonstraties.

Wekelijks werd er in de Vluchtkerk vergaderd, leiders werden gekozen en moesten het feit dat zij deze taak verdienen elke dag opnieuw bewijzen, anders werd een nieuwe leider door de groep aangewezen. De vergaderingen vonden plaats in een grote kring van gelijkheid, waarbij iedereen de kans kreeg op te staan en zijn mening te geven. Zo worden beslissingen genomen, conflicten opgelost en informeert de gemeenschap elkaar, wat voor veiligheid en geborgenheid zorgt. Ze zorgen voor elkaar en zijn gedwongen met elkaar te delen wat ze hebben. In deze familieachtige structuur zorgen de zwakkeren voor de sterkeren terwijl iedereen zijn eigen plekje afbakent.

In het vorige hoofdstuk bracht ik naar voren hoe velen zich door hun illegale status, beroofd voelen van hun waardigheid. Ze willen graag echtgenoten of goede moeders zijn, hun gasten ontvangen in een waardig huis of werken. Binnen de muren van de Vluchtkerk, binnen de gemeenschap die ze daar samen hebben gevormd, lukt dat. Ieder heeft zijn eigen talenten en kan zich op zijn eigen manier onderscheiden van de rest. In opstand komen tegen onvoldoende voorzieningen of onterechte behandeling is hier ook een belangrijk onderdeel van: mensen hebben het recht teruggewonnen om voor zichzelf op te komen. Waar de buitenwereld hen behandelt als vluchtelingen, illegalen, of als een groep, kunnen zij zich binnen de muren van de kerk onderscheiden. Op die manier winnen zij hun waardigheid terug en lukt het hen om een klein stapje buiten de context van *refugeeness* te stappen.

Somalisch House, best one: WELCOME, staat met zwarte stift geschreven op de binnenkant van de deur van kamer vijf. Met trots worden gasten in deze kamer verwelkomd, thee en koekjes worden onder bedden vandaan getoverd om het de gasten zo goed mogelijk naar de zin te maken. Zo bestrijden zij de ongastvrijheid waarmee de wereld hen benadert door een warm huis te creëren waar iedereen welkom is, *with open arms*.

EEN EIGEN PLEKJE

De laatste avond in de Vluchtkerk haal ik samen met bewoners herinneringen op. Seli'i herinnert zich de eerste keer dat hij het gebouw binnenstapte:

“Het was helemaal donker, en helemaal leeg, ik vond het zo enorm groot! Ik weet nog dat we met zaklampen de ruimte probeerden te ontdekken. Het is zo'n groot verschil met hoe het er nu uitziet, nu is er warmte en gezelligheid”.

Awaale kijkt melancholisch om zich heen en zucht. “Hoe vaak heb ik dit gebouw vervloekt en gehaat. Maar toch, we hebben hier zoveel meegemaakt samen. Zoveel herinneringen zijn hier geboren”.

De leegstaande St Josephkerk werd van de ene op de andere dag tot Vluchtkerk gemaakt, toen het gebouw begin december door krakers voor de vluchtelingen werd gekraakt. In de loop van de tijd werd zij van een kille kerk tot een warme plek waar velen zich thuis voelden. Onder invloed van *placemaking* strategieën werd het lege gebouw omgetoverd tot een 'thuis'. Zo transformeerden zij de publieke ruimte en eigenden haar toe. Onderkomens vertellen ons een verhaal van onze gewoontes en dromen, onze concepties en rituelen van wie we zijn als menselijke wezens en culturele individuen (Living, 2011). Daarnaast is het hebben van een onderkomen een fundamentele conditie om fysiek te kunnen overleven, zeker in de winter als het buiten sneeuwt. Tenslotte is *placemaking* een vorm van individuele en sociale identificatie (195, living). Vanwege dit laatste kunnen acts van *placemaking* significante daden van empowerment zijn (Schneeloth & Shibley, 1995). Ook mensen die geen plek mogen hebben, bakenen dus constant plekjes voor zichzelf af.³²

De verdeling in groepen gebeurde in eerste instantie om communicatie te vergemakkelijken, het spreken van dezelfde (culturele) taal was daarbij bepalend. In de loop van de tijd werden groepsidentiteiten echter steeds meer afgebakend. In de verschillende kamers zijn verschillende cultuurtjes ontstaan, cultuurtjes die in de loop van de maanden vorm kregen, die ontstonden vanuit ontmoetingen en herkenning tussen mensen. Na verloop van tijd kregen deze dynamische cultuurtjes een vastere vorm, zeker toen bewoners over elkaar gingen spreken en op die manier elkaars identiteit begonnen af te bakenen en typeren.

In bovenstaand vignet komt naar voren hoe elke kamer van de Vluchtkerk haar eigen sferen, geuren, geluiden en omgangsvormen ontwikkelde. Er ontstonden duidelijke verschillen tussen de verschillende landengroepen; elke groep vermengde hun fysieke aanwezigheid in de kerk met sociaal emotionele relaties met plaatsen waarvan zij zijn gevlucht (Brun, 2001). Zo vermengden zij het hier en daar en creëerden ze een referentiekader waarbinnen zij konden aarden. Elke groep, elk individu kreeg

³² Toen Christopher me uitnodigde hem te bezoeken op zijn vaste plekje in de Openbare Bibliotheek en me beschreef hij hoe de bibliotheek voor hem een studiekamer, een huis, een kantoor, een rustpunt en een bibliotheek met al haar facetten is. Hij heeft geen thuis, dus maakt hij de bibliotheek tot zijn plekje.

zo een eigen territorium, hoe klein ook. Een plekje dat zij konden afschermen met bezittingen die van hen zijn. Als alles wat je bezit in één tas past, omdat je als een nomade leeft, is dat heel veel waard. Trots lieten bewoners mij hun kamer zien en hun bed waaromheen ze hun spullen netjes hadden geordend. Individuen konden zo via hun eigen plekje, hun onderscheidende identiteit articuleren naar de rest van de groep en de buitenwereld. Iedere kamer had haar eigen manier van elkaar begroeten, bij de één stond de deur altijd open terwijl andere kamers meer besloten domeinen waren. Bewoners pasten hun gedrag, taalgebruik aan, aan de omgangsvormen die in bepaalde kamers gelden. Zo kwamen ze tegenmoed aan het eigen plekje van eenieder.

Door het creëren van een betekenisvolle *place* op een plek waar je niet mag zijn, wordt de grens gereconstrueerd. Zo wordt duidelijk dat de grens niet enkel door de staat wordt gedefinieerd, maar dat vluchtelingen zelf ook deelnemen aan het constructieproces.

*And we, always, as our nature of life
We took the right path
We said yes, we need help
We are people who actually need help.*

*And if you ask for help
There are some conditions
And as much as it is painful to us, our demonstrations who was based on
one thing, and one thing only
We are all together and our togetherness means a lot
And without that standard, that we took couple of months ago,
We would not be here
We are one big family to be honest
We got to know each other, we are now together,
we take care of each other,
and we love each other*

GRENZEN OPZOEKEN

“Vandaag zal ik sterven, dacht ik. Het regende heel erg die dag en ‘s avonds werd de rust door onweer verstoord. Het was koud en ik had niet genoeg kleren aan, ik bibberde daar buiten op straat. In Ter Apel hadden ze me verteld dat ik in de grote stad Amsterdam wel mensen zou vinden die me konden helpen. Ze verwezen me naar een organisatie die een bed voor me zou hebben, en een nieuwe advocaat.” Eind augustus, na 8 maanden detentie, zag Tulu de zon weer, het deed pijn aan zijn ogen. Waar hij heen moest, wist hij niet. Bij de organisatie in Amsterdam die hem zou helpen, werd hij door een vrouw woest weggestuurd

Tulu ging zitten en liet de regen over zich heen komen. De eigenaar van het restaurant aan de andere kant van de straat bracht hem een paraplu en wat eten. Dokter Co³³ kwam die dag van zijn werk in de fietsenwerkplaats bij de Protestantse Diaconie. Hij zag Tulu zitten, in de regen onder die paraplu en besloot hem te helpen.³⁴

Het vluchtelingenprotest *we are here* begon met de daad van één man die deed wat de overheid niet deed: hij bood onderdak. Tulu greep deze hulp met beide handen aan, want “What else could i do?” Toen meer mensen in dezelfde situatie zich aansloten bij het tentenkamp en verschillende supporters betrokken raakten, ontstond een sociale beweging. Ze begonnen demonstraties te organiseren en zochten de publiciteit.

De Vluchtkerk – een grensgebied - wordt getekend door protest en is vrijgevochten door protest, grenzen worden er continu betwist en bekrachtigd. Om hun stem luider te laten klinken, onderhoudt de gemeenschap nauwe banden met het Vluchthuis in Den Haag³⁵, met hongerstakers in detentiecentra en met activistische netwerken die strijden voor bredere doelen, zoals het No Border Network. Toch is niets er zeker, juist doordat grenzen constant worden opgezocht.

Tulu ziet zichzelf niet als een activist; zijn situatie aan de kaak stellen is simpelweg het enige wat hij nog kan doen. “I don’t like to shout, sweetie, but it is part of the deal. I have to go,” antwoordt Helen als ik haar vraag of ze zin heeft in de demonstratie van 23 maart³⁶. Actievoeren is voor hen iets wat *moet*, omdat de situatie hen geen andere keuze laat.

In het vorige hoofdstuk heb ik beargumenteerd dat hun samenzijn een protest op zichzelf is, ook al is de uitvalsbasis tijdelijk en onzeker. In dit hoofdstuk analyseer ik de protestbeweging en dynamiek

³³ Dokter Co is een dokter voor de ontheemden. Hij is vanaf het begin bij het protest betrokken en was regelmatig in de Vluchtkerk aanwezig voor een doktersspreekuur, om met mensen te praten of om fietsen te repareren.

³⁴ Interview met Tulu, 1 maart 2013

³⁵ Recht op Bestaan

³⁶ Op 23 maart vond er een grote, internationale demonstratie plaats onder de slogan: geen vluchteling op straat of in de cel!

van het vluchtelingenprotest *we are here* waarbij ik laat zien dat het grensgebied een kwetsbare grijze zone is waar een mozaïek aan stemmen elkaar ontmoet en confronteert om een gezamenlijke boodschap de wereld in te zenden. De onzekerheid en ambiguïteit van het grensgebied kleuren de sfeer en dynamiek achter de schermen van een schijnbaar eenduidig protest.

“TOO MUCH STRESS”

Op koude dagen, als de verwarming het weer eens begaf en het buiten sneeuwde, als er niet gedoucht kon worden door een falende pomp of als er niet genoeg gekookt was voor iedereen, was er meer onrust in de Vluchtkerk. Veel bewoners waren dan op de eerste plaats bezig met overleven en waren sneller geprikkeld. De boosheid die vanwege kleine veranderingen ontstond, legt de kwetsbaarheid en van het grensgebied bloot: niets is er zeker, zelfs niet of er voldoende eten is. Boos worden, een verdedigende reactie, is daarom een manier om toch grip op het fluïde karakter van het grensgebied te houden. Veel bewoners werden ziek, kregen griep van de kou of vochtigheid in het gebouw; of van verdriet. De psychologische problemen van sommige bewoners werden versterkt door de situatie in de kerk en zorgden voor onrust. Bewoners vertelden me dat ze ‘s nachts niet konden slapen, omdat gedachten over hoe het verder moet hun slaap overstemden. Om dit nadenken te ontvluchten, grepen velen naar verdovende middelen die weer tot onderlinge conflicten leidden. Weinig slaap zorgde voor nog minder energie en zo kwamen velen vast te zitten in een vicieuze cirkel van stress en uitzichtloosheid.

Volgens de bewoners kunnen alle problemen in de Vluchtkerk worden herleid tot dat ene probleem: het niet bezitten van een verblijfsvergunning. Zonder dat probleem zouden ze hier namelijk niet zijn. Deze onzekere toestand van ‘in transitie’ zijn, wordt door velen als onzeker, stressvol en uitzichtloos beleefd. Ze leven daarom in het nu, want dat is het enige wat zeker is.

Toen op 5 april de Vluchtkerk, na een uitstel van zes dagen vanwege de kou, zou sluiten, stonden perswoordvoerders de vele journalisten op professionele manier te woord en werden tassen ingepakt. Cyriaque, de frontman van de *we are here* band, liep neuriënd door de kerk, met tranen in zijn ogen. Om twee uur verspreidde het gerucht dat burgemeester Van der Laan uitstel van de Vluchtkerkssluiting had afgedwongen. De opluchting was groot. Younis haalt diep en opgelucht adem: “Ik ben heel blij”. “I told you: it is a game”, zegt Ahmad, die zijn koffers nog niet had ingepakt. De onmiddellijke acceptatie van de nieuwe situatie toont de constante onzekerheid van het leven in het grensgebied en het aanpassingsvermogen dat dit vereist. Elke dag opnieuw zijn zij onderweg naar een tijdelijke bestemming.

‘WE NEED A NORMAL LIFE’

Verveeld haalt Amiir zijn schouders op als ik hem vraag wat hij vandaag gedaan heeft: “Today is the same as yesterday, nothing to do”. Alle dagen in de Vluchtkerk zijn hetzelfde, waardoor bewoners soms vergeten welke dag het is. *Stop wasting our time!* schildert Samba op een van de spandoeken ter voorbereiding van een demonstratie³⁷. Later vertelt hij me dat *Wacht* het woord is dat hij in Nederland leerde. “In this country, God is teaching me what patience is”, vult Moussa aan. Bauman (1998) betoogt dat waar het leven van *the tourist* gekenmerkt wordt door een gebrek aan tijd, de *vagabonds* verpletterd worden onder een last van overvloedige, overbodige en nutteloze tijd die ze met niets kunnen vullen, want er gebeurt nooit iets: ‘They can only kill time, as they are slowly killed by it’ (Bauman, 1998:88). Geleefd werd er in de Vluchtkerk volop, maar *the normal life* waar de Vluchtkerkbewoners naar verlangden was er niet te vinden. Ze staan stil en brengen hun dagen hangend, theedrinkend, blowend, pingpongend, naar muziek luisterend en nadenkend door. De uitzichtloosheid van deze situatie verlamde velen, ontnam hen de energie om iets te ondernemen.

Sommige verzetten zich actief tegen de passiviteit. Zoals Guleed die door de jaren heen heeft geleerd dat hij bezig moet blijven om te kunnen overleven en daarom elke ochtend op zijn fiets vertrok om ‘s avonds laat pas terug te kregen. Mama Fatima nam taken op zich, zoals het maken van het ontbijt, om zo doelen en structuur in haar leven te houden. Voor velen is bidden een manier om de tijd niet uit het oog te verliezen en een dagritme te behouden.

Echter, ook wachten kunnen we zien als een paradoxale politieke daad. Zolang je nog kan wachten, is er hoop en laat je zien dat je je niet bij de situatie neerlegt. Een algemene stress verduistert het leven in de Vluchtkerk waardoor velen stellen “this is no life”. Zoals in het vorige hoofdstuk naar voren kwam creëert deze stress echter ook een sterke emotionele gemeenschap die een krachtige basis voor protest is.

AMBIGUITEIT VAN HET GRENSGEBIED

Om als niet-burger te protesteren binnen een staatsysteem waar alleen de stem van de burgers telt, moet je contact met die burgers maken door hen aan te spreken in een taal die hen raakt. *We are here* heeft met haar succesvolle taal, presentatie en activisme een stroom van solidariteit ontketend. Activisten, vrijwilligers en academici voorzien hen in wat zij nodig hebben: onderdak, gezondheidszorg en representatie in de publieke sfeer. Als een hechte groep treden zij de wereld tegemoet, als normale mensen die een normaal leven willen. Zo deconstrueren zij hun toegeschreven identiteit van illegale vreemdeling en articuleren zij een krachtig mensenrechtendiscours dat veel weerklank vindt. Hun

³⁷ Op 23 maart was er een brede demonstratie ‘Geen vluchteling op straat of in de cel!’ in Amsterdam. Er was een protestmars vanaf de Vluchtkerk naar het Museumplein waar de manifestatie verder ging.

samenzijn is een van de belangrijkste elementen van hun protest omdat het een onvoorwaardelijke beschermende functie heeft. De meest activistische leden van de groep zijn van mening dat het groepsbelang om radicale verandering te eisen wordt ontkracht als individuen blijven proberen een oplossing te vinden binnen het bestaande beleid. Echter, zij zijn allen individuen met een uniek verhaal, waardoor een spanningsveld ontstaat tussen de gezamenlijke strijd voor het veranderen van het asielbeleid en het nastreven van individuele oplossingen³⁸.

Het openbare protest is slechts een eenvoudige verwoording van wat er daadwerkelijk gebeurt op het grensgebied. Het is de ingang waardoor het verhaal van illegaliteit zijn intrede kan doen in de ‘gewone’ wereld. Er wordt aandacht gevraagd voor het probleem met een behapbare versie van het verhaal die in de samenleving, met een algemeen sociaal referentiekader, begrepen kan worden. Hierdoor blijft wat er precies gebeurt op de grensgebieden onderbelicht, ondanks de aanwezigheid van vele camera’s. Achter de schermen van het grensgebied schuilt een wereld van ambiguïteit, onzekerheid en wisselvalligheid waar woorden en daden elkaar soms tegenspreken. Hier is het protest niet simpel en eenduidig maar een grijze zone van onderhandeling en spanning waarbij de rechteloze positie van de *we are here* gemeenschap gevoelig is voor uitbuiting.

De protestdynamiek tussen bewoners en supporters, tussen de sociale beweging en de politiek wordt door mijn informanten vaak beschreven als een spel waarvan zij de pionnen zijn: er wordt met hen gespeeld. Ze realiseren zich dat zij object zijn geworden van een politieke strijd, een strijd die hen vraagt om een stukje privacy op te geven en hun leven tentoon te stellen. Zij ervaren een constante spanning en ongemakkelijkheid tussen het krijgen van publieke aandacht voor hun zaak, door krantenartikelen, filmprojecten en onderzoeksprojecten, en het waarborgen van hun privacy.

Seli’i, van wie een kort filmpje over zijn droom van een eigen thuis op de website³⁹ staat, kreeg in april onverwachts bezoek van een buurmeisje uit Mogadishu die hem in het filmpje had herkend. Toen ik hem vroeg wat hij ervan vindt dat zijn naam nu voor de hele wereld te zien is, antwoordde hij ontwapend: “Dat mag. Omdat dat is wat ik ben. Ik heb niks te verliezen. Mijn verhaal mag verteld worden, want dat is alles wat ik heb”. Christopher legde de situatie op de volgende manier aan me uit: “In het leven heb je altijd een keuze. Iedereen is verantwoordelijk voor de keuzes die je maakt. Als vluchteling zonder status heb je de keuze: of je leeft in de onzichtbaarheid, alsof je niet bestaat, of je treedt in de openbaarheid, maar dan moet je de regels van het spel volgen. Je moet je rol spelen en een *item* zijn”.

Hiermee zegt hij dat iedereen die zich bij het protest aansluit, de ‘regels’ van het protest, zoals die door de hegemonie opgesteld zijn, moet volgen. Opvallend is echter dat Christopher zich verstoopt, zodra er

³⁸ Zo werden bewoners die voor een nieuwe asielaanvraag naar Ter Apel gingen, door sommigen met de nek aangekeken.

³⁹ www.devluhtkerk.nl

een camera in zijn buurt komt. Dit laat zien dat het voor velen geen comfortabele positie is om een *item* te zijn. Ze willen niet op deze manier leven, maar hun situatie laat hen geen keuze. Dus spelen ze hun rol, ook als ze daar soms een stukje van zichzelf voor aan de kant moeten zetten. Echter, voor velen is het een constant pijnpunt, ze voelen zich gebruikt en argwanen de motieven van de betrokkenen.

PROTEST: EEN MOZAIEK AAN STEMMEN

Het protest wat van buitenaf gezien zo eenduidig en samen lijkt, is in werkelijkheid ambigue en de eenheid is niet zo vanzelfsprekend. Zoveel individuen bij elkaar met conflicterende meningen over de vervolgstappen van het protest of argwaan over de positie van de leiders, zorgden ervoor dat de eenheid van de groep constant moest worden onderhandeld, door middel van heftige discussies tijdens vergaderingen.

In een van de schimmelders wordt eind maart⁴⁰ de General Assembly gehouden. Er is een grote kring van bewoners en supporters gevormd, een bouwlamp verlicht de ruimte op een mysterieuze wijze waardoor sommige gezichten in de schaduw verdwijnen. Er ontstaat een discussie tussen verschillende supporters over of het een goed idee is het contract te breken en de kerk te kraken. Nadat de bewoners een tijdje beleefd naar de discussie hebben geluisterd, onderbreekt Younis de vergadering: “Sorry, but did you hear my words at the beginning of this meeting? That we don’t want to be criminal, we don’t want to break the contract and our good relationship with the owner. So we do not want to stay in the church without his permission, as squatters. If we don’t have another building we will go out on the street this Friday, unless the owner gives us more time. I have direct contact with the owner. Going on the street will again show the shame of the government. So let’s close this discussion.”

Met deze woorden schuift Younis twee belangrijke elementen naar voren. Ten eerste het bewustzijn van de groep over hoe belangrijk hun goede imago is voor het succes van hun protest. Ze beseffen zich zeer goed dat zij een nieuw contract met een andere eigenaar kunnen vergeten en de steun van supporters kunnen verliezen, als ze het contract nu breken.

Het tweede element is de veelzijdigheid aan stemmen die zich mengen in het protest. Sommige supporters willen hun visies delen, ook als de bewoners duidelijk hebben aangegeven iets anders te willen. Soms leek het alsof het protest door supporters werd ‘weggekaapt’ waardoor de stemmen van de vluchtelingen werden gesmoord. Echter, in gesprekken met de leiders ontdekte ik dat zij hun supporters nauwkeurig bestudeerden en zo bewust werden van hun achtergronden en belangen. Door te luisteren naar alle stemmen en ideeën, vergrootten zij hun kennis en namen van daaruit besluiten.

⁴⁰ Tijdens deze vergadering was nog niet duidelijk dat de Vluchtkerk langer op zou blijven. Men dacht dat ze twee dagen later op 31 maart de kerk zouden moeten verlaten.

Het gemeenschappelijke doel van de sociale beweging bindt alle supporters aan elkaar. Tegelijkertijd heeft het protest voor iedereen een andere betekenis. Dit veroorzaakt spanningen en vergt veel communicatie om de verschillen te overbruggen. Zo ontstaat een mozaïek van stemmen en kleuren, waarbij ieder een bepaalde tint van het protest naar voren schuift.

Afhankelijkheid van de steun van anderen is inherent aan het protest van de 'rechtelozen'. Zonder papieren heb je geen toegang tot bepaalde soorten kapitaal, zo kun je bijvoorbeeld geen vergunning voor een demonstratie aanvragen. Supporters, met papieren, hebben deze toegang wel en daarom is het van belang dat de relaties met deze supporters goed blijven.

Deze afhankelijkheid creëert een paradoxaal spanningsveld tussen zelfbeschikking van de gemeenschap en het opgeven van deze zelfbeschikking om het doel van het protest te bereiken: bestaansrecht. Zij vragen hulp bij het krijgen van erkenning dat zij hier zijn –“We need a solution”- en stellen dat zij mensen zijn die hulp nodig hebben. Het formuleren van hun hulpvraag willen ze omwille van hun waardigheid zelf in de hand houden. Zij zeggen “we need your support, but the struggle is primarily ours”. Deze spanning was en is een constante bron van stress en conflict die de waardigheid van de *we are here* gemeenschap op het spel zet. Zo leerde ik dat de dynamiek van een sociale beweging niet eenduidig is, maar een ambigue en *contested process* dat wordt uitgevochten in een wilde arena van dynamieken, belangen en ideeën die direct verbonden zijn met de praktijken van de sociale beweging. *Agency* schuilt daarom niet in het hebben van de luidste stem, maar in het bezitten van de controle over de uitkomst van het 'gevecht'. Doordat de leiders constant hun doel voor ogen houden, maar tegelijkertijd ook flexibel en adequaat reageren op reacties vanuit de politiek en voorstellen van supporters, hebben ze het politieke spel naar hun hand weten te zetten. Zij conformeren zich op tactische momenten aan de regels van het spel waaraan zij onderworpen zijn (Malkki, 1995:253) en herformuleren de regels waar mogelijk. Dit reactieve spel spelen zij soms cynisch, soms speels, maar altijd met hun doel voor ogen. Zij beseffen zich namelijk, zoals Osman in zijn speech uiteenzette: “If you ask for help, there are some conditions”.

*And it came to a point that we understood,
We said, yes it will reach a point
That we will seek for help
And we will get our help, but individually.
Because everybody here came alone.*

EEN REIS VAN GRENS NAAR GRENS

“I am illegal, Ana”, zegt Saare met een grijns op zijn gezicht terwijl hij zijn schouders ophaalt. Hij heeft me net verteld hoe hij de gevangenis in Eritrea ontvluchtte via de woestijn naar Syrië om daar verstopt in een vrachtwagen de reis naar Europa te wagen. Hij wilde naar de UK, maar stapte in Calais in de verkeerde vrachtwagen, een vrachtwagen onderweg naar Duitsland. Toen de politie hem in Venlo ontdekte en overdroeg aan de vreemdelingenpolitie, besloot hij in Nederland asiel aan te vragen. Een land waar hij niemand kende en waar hij voor 6 maanden in een detentiecentrum belandde, omdat de bewijzen die hij kon vinden voor zijn verhaal niet toereikend waren. Toch voelt hij zich een winnaar: “Veel mensen zijn dood gegaan op boten of in de woestijn, maar ik ben nog hier, daarom moet ik blijven vechten”.

Vanaf het moment dat iemand vlucht, begint een reis die gekenmerkt wordt door grenzen en grensovergangen. Het is een reis door de grijze zones van het wereldsysteem, waartoe je als vluchteling zonder status veroordeeld bent. In dit laatste hoofdstuk wil ik de Vluchtkerk als een tijdelijke bestemming in een lijn van velen bestemmingen plaatsen, in een lijn van voortdurende mobiliteit. De grenzen die zij nu bevechten zijn namelijk niet de eerste grenzen die zij omver hebben geworpen, en hierna zullen nog velen grenzen zich aandienen. Hun reis is tijdelijk tot stilstand gekomen in de Vluchtkerk, waar zij tot illegaal gemaakt hun toevlucht zochten.

EEN ARBITRAIRE REIS

Borders are spaces of defiance and resistance. Where there is a border, there is also border crossing, legal as well as illegal (Khosravi, 2010: 4)

In hun land van herkomst, opgejaagd door onveiligheid en geweld of simpelweg omdat zij de kans kregen te vertrekken, gingen de Vluchtkerkbewoners een grens over die hen tot vluchteling maakte.⁴¹ Sommige bewoners deelden flarden van *hun verhaal*⁴² met mij en vertelden me hoe zij zonder papieren vertrokken— omdat ze die nooit gehad hadden – of met valse papieren waar ze veel voor betaalden - omdat dat de enige mogelijkheid was om weg te komen. Verstopt in vrachtschepen of vrachtwagens, opeengepakt in kleine bootjes, met valse papieren in een vliegtuig of dagen trekkend door de woestijn, bereikten de bewoners van de Vluchtkerk Nederland op een ‘illegale’ manier. Geconfronteerd met grenzen die ze niet zomaar kunnen oversteken, vonden zij toch manieren om deze grenzen over te gaan.

⁴¹ In gesprekken over hun familie kwam ik erachter dat voor de meesten de betekenis van hun thuis drastisch is veranderd. Verscheurde families zijn het gevolg van conflicten. Overleden broers en vaders, en broers, zussen, ooms en tantes die allen hun toevlucht ergens anders hebben gezocht, waardoor families uiteen zijn gerukt en versplinterd over de wereld.

⁴² Mijn verhaal, zo refereerden bewoners naar hun verleden. De verhalende wijze waarop zij over het verleden spraken viel me op. Hoe zij uit een hele reeks gebeurtenissen een verhaal construeerde.

Zij navigeren door de buitenstatelijke structuren - *shadows* – van mensenhandelaren en netwerken en zijn afhankelijk van de kennis en mogelijkheden die zij hen bieden. Omzwervingen en vergissingen zorgden ervoor dat sommigen belanden in een land waar ze nog nooit van gehoord hadden. Het oversteken van grenzen op een clandestiene manier, legt bloot dat het een illusie is dat grenzen ultiem beheersbaar zouden zijn.

REIZEN DOOR DE GRENSGEBIEDEN

Na een arbitraire reis wordt er in Nederland van een asielaanvrager gevraagd een consistent en controleerbaar vluchtverhaal te vertellen.⁴³ Zo wordt gepoogd een vertaalslag te maken van de beleefde werkelijkheid van een vluchteling naar een juridisch toetsbaar dossier. Onvermijdelijk gaat dit gepaard met verlies en vervorming van informatie (Doornbos, 2006). Aangekomen in Nederland is de reis voor hen daarom niet ten einde, maar vervolgt zij zich in een nieuw grensgebied: asielland. Dit grensgebied kenmerkt zich door de afkortingen IND, AZC, DT&V en instanties als vreemdelingenpolitie, aanmeldcentrum Ter Apel (voor insiders: *trouble*), advocatenkantoren en rechtbanken. Het Nederland wat de bewoners van de Vluchtkerk mij beschreven, is een land van onzekerheid, wachten, onvoorspelbaarheid en afgelegen dorpen waar AZC's gevestigd zijn. Zij leven vanaf dag één in Nederland in de marginaliteit van een ruimtelijk en symbolische gesegregeerd grensgebied (Ghorashi, 2005).

Uiteindelijk werd de *we are here*-gemeenschap ook de toegang tot asielland ontzegd; sommigen meteen na aankomst in Nederland, anderen na jaren van meedraaien in de samenleving. Als nomaden trekken zij voort, omdat grenzen hen opjagen. Op weg naar een nieuwe bestemming kwam de Vluchtkerk op hun pad. Elke bestemming is voor hen slechts een hoofdstuk uit een groter verhaal van gedwongen, voortdurende mobiliteit, de Vluchtkerk is een plek binnen een groot netwerk van grensgebieden waarin zij overleven (Fink-Nielsen, 2004).

Het bereiken van Nederland was voor hen niet de laatste grens die ze hebben moeten overschrijden. Juridisch gezien hebben ze deze grens zelfs nooit overschreden. Ze zitten vast, precies daar, op die grens, terwijl allerlei andere symbolische grenzen zich aan hen opdringen. De reis, de vlucht, duurt voort omdat er in Nederland nieuwe grenzen zijn gecreëerd, die hun tijd verspillen. Ze accepteren niet dat ze hier niet mogen zijn, ze strijden voor verandering. Wel accepteren ze vaak het oneerlijke feit dat zij deze strijd moeten voeren: *That is the life*. Zoals Saare zichzelf als winnaar beschrijft, vertelde Samatar me dat hij zich als een koning voelt. Hij is dankbaar voor het feit dat hij zo ver is gekomen. Deze kracht om grenzen die hun levens beperken te bevechten - dit enorme aanpassingsvermogen - lijkt onuitputtelijk voor *de vagabonds*.

⁴³Algemene 8-daagse asielpcedure van 2010 heeft de aanmeldprocedure van 48 procedures vervangen.

KAMER 12

KAMER 12

KAMER 12

KAMER 12

KAMER 15

KAMER 15

CONCLUSIES

Toen het einde van mijn onderzoeksperiode in zicht kwam, bevond ik me midden in een wirwar van gebeurtenissen, bewegingen, handelingen en betekenissen: middenin de ontwikkeling van een sociale beweging, middenin een politiek protest voor een ander asielbeleid. Dit onderzoek heeft voor mij dan ook een diepere betekenis dan het simpelweg beantwoorden van mijn onderzoeksvraag; ik ben gaan geven om dit protest en om haar strijders. In de woorden van Carolyn Nordstrom:

Ethnography travels with the anthropologist to the front lines and across lights and shadows to collect these stories; to illuminate strange bedfellows, and, if one were to put it bluntly, to care (Nordstrom: 2004:3).

Met mijn missie om het menselijke gezicht achter de wereld van grenzen te laten zien, reflecteer ik in dit afsluitende hoofdstuk op de inzichten die de woorden, handelingen en het protest van de Vluchtkerkbewoners mij gaven.

In dit onderzoek is ten eerste duidelijk geworden dat de *we are here* gemeenschap vast zit op een *limen*, op een plek waar zij niet mogen zijn, omdat zij uitgeprocedeerde vluchtelingen zijn die niet terug kunnen naar hun land. Ze lijken nergens bij te horen waardoor ze als vervuilend in een onzichtbare hoek worden weggezet (Douglas, 1966) Dit illustreert dat het wereldwijde nationaliteitsrecht dat pretendeert sluitend te zijn, in werkelijkheid grijze zones en hiaten vertoont die mensen 'voor wie er geen plek is' uitsluit van rechten en hun bestaan ontkent.

In onze mondiale wereld lijken grenzen tegelijkertijd te vervagen en te worden bekrachtigd. Waar de grens voor sommigen een toegangspoort is, is zij voor anderen de demarcatie van een onbereikbaar terrein. Ik heb laten zien dat de grenspolitiek van Nederland, vertegenwoordigd door het vreemdelingenbeleid dat steeds restrictiever is geworden, gebaseerd is op essentialistische noties van *space* en *place*. Hierbij wordt de betekenis van territorium gekoppeld aan een bepaalde cultuur en identiteit. Om de zogenaamde natuurlijke orde van dingen in stand te houden, worden vreemdelingen die niet binnen de smalle definitie van vluchteling passen uitgesloten (Malkki, 1995). De grens is hiermee een demarcatie en machtsinstrument van de staat die haar soevereiniteit bewaakt. Door Nederland te bereiken zonder de vereiste papieren en door hier te blijven, leggen illegale vluchtelingen echter de doorlaatbaarheid van grenzen en illusie van grenscontrole bloot.

Daarnaast heb ik laten zien dat deze grenspolitiek voor de bewoners van de Vluchtkerk vergaande gevolgen heeft: grenzen achtervolgen hen in bijna alle facetten van het leven. Grenzen controleren hun bewegingen omdat zij op straat het risico lopen aangehouden te worden en vervolgens in detentie te

belanden omdat zij geen geldige papieren bezitten. Het ironische gevolg is dat zij – de illegalen – zich als ‘perfecte’ burgers gedragen, bang voor de consequenties die een kleine misstap kan hebben. Naast deze fysieke grenzen botsen zij constant op symbolische grenzen in de hoofden van mensen die hen als vreemdeling en buitenstaander benaderen. Overal waar zij komen worden zij herinnerd aan hun anders-zijn. Dit heeft tot gevolg dat hun hele *zijn* begrensd is en dat hun identiteit nauw verbonden is met wie zij *kunnen zijn*; hun bestaan wordt gereduceerd tot de categorie ‘illegale vreemdeling’. Bij elk initiatief dat zij nemen, dient een nieuwe grens zich aan waardoor zij geen kant op kunnen en hun leven in de wacht staat. Ze bevinden zich tussen in- en uitsluiting waardoor ze de grens lijken te belichamen. Zo wordt duidelijk dat grenzen verder reiken dan hun geografische locatie en zij door hun fysieke en symbolische implicaties het leven van illegale vluchtelingen omringen.

Ik stel daarom dat het binaire denken over grenzen als ‘open of gesloten’ te eenzijdig is om de complexiteit van grenzen te doorgronden. Grenzen zijn niet enkel afbakening van territoria, zij creëren grensgebieden – zoals de Vluchtkerk – die zich niet per se in de buurt van de daadwerkelijke grens bevinden. Deze grensgebieden bevinden zich buiten het bereik van natie-staten maar worden tegelijkertijd door de alomtegenwoordigheid van de grens gedefinieerd. Mensen die tussen grenzen invallen, leven in deze grensgebieden die overal ter wereld te vinden zijn.

Net als Nordstrom vroeg ik mij af: *What do people do when they have lost everything that defines home, hearth, and community?* (Nordstrom, 2004: 179) Hoe leven mensen op plekken waar zij niet beschermd worden door een rechtssysteem omdat zij er niet mogen zijn? Hoe zien de levens van mensen die veroordeeld zijn tot de grensgebieden van deze wereld eruit? In tegenstelling tot wat Bauman stelt – namelijk dat hun levens verspilt zijn – vond ik net als Nordstrom een ontroerend antwoord op deze vraag. De bewoners van de Vluchtkerk – mensen die alles hebben verloren en nergens mogen zijn – creëerden overlevingsstructuren en een warme gemeenschap; in de brokken van een verscheurde wereld maakten zij een stukje vrede. Op die manier bevechten zij het symbolische geweld dat hen bestaansrecht ontzegd, door te *leven* in de diepste betekenis van het woord; door elkaar lief te hebben, door te vechten en door het nu te omarmen. Dat is immers alles wat je hebt.

In de marges konden zij een nieuwe structuur vormen gebaseerd op hun gelijkheid en gedeelde uitzichtloze situatie: *communitas*. Net als Turner zie ik deze *communitas* als een antistructuur die enkel ontstaat wanneer bestaande structuren niet toereikend zijn.

Naast het vormen van een gemeenschap, hebben de bewoners van de Vluchtkerk zich stukjes van de publieke ruimte toegeëigend, door middel van *place-making* processen. Het lege betonnen gebouw werd omgetoverd tot een schuilplaats, en in elke kamer ontstond een onderscheidende cultuur, met eigen

geuren, muziek, omgangsvormen en taalgebruik. Op een plek waar zij niet mogen zijn, bricoleerden zij eigen afgebakende plekjes waarbinnen zij hun verleden en heden met elkaar vermengden om zo te kunnen wortelen.

Op deze manier wonnen zij hun waardigheid en hun mens-zijn terug. In abstracte betekenis ondermijnen de bewoners van de Vluchtkerk de grens alleen al door er te zijn: 'in a deeply paradoxical way, to self-identity as a non-person is to engage in an act of citizenship' (Nyers, 2010: 129). Continue zoeken zij naar manieren om de *frontiers* rondom de grenzen naar hun hand te zetten. Dit laat zien dat zij zich erg bewust zijn van het bestaan van deze grenzen en de onmogelijkheid om de grenzen zomaar te doen verdwijnen. Door de marges te zoeken waarbinnen zij wel verandering kunnen bewerkstelligen, voeren zij een succesvol protest.

Echter, ook heb ik laten zien dat grensgebieden zich kenmerken door kwetsbaarheid, want niets is er zeker. Het zijn plaatsen waar de grens continue betwist en bekrachtigd wordt waardoor zij elk moment kunnen verdwijnen. Het zijn plekken waar actoren met verschillende achtergronden en machten elkaar ontmoeten en de grenzen onderhandelen, bekrachtigen of reconstrueren.

Dit maakt het grensgebied grimmig en weerbarstig en een plek waar constant grenzen worden opgezocht. Dit opzoeken van de grenzen van wat er kan, zorgt voor stress en chaos. Een kleine verandering, zoals het uitvallen van de verwarming of het ontbreken van genoeg eten, kunnen door het onzekere karakter van het grensgebied tot grote conflicten leiden. Zij tonen namelijk de kwetsbaarheid en instabiliteit van de vrijplaats die is vrijgevochten en herinneren eraan dat die enige veilige plek, zomaar kan verdwijnen. De stress, het rondhangen en wachten, het niet kunnen slapen en het boos worden om kleine veranderingen staan daarom symbool voor een veel grotere woede; de woede over de ontkenning van hun bestaan.

Groepsvorming en conflict waren daarom aan de orde van de dag in de Vluchtkerk. De eenheid van de groep die zo essentieel is voor het protest, moest constant onderhandeld worden. Dit laat zien dat de eenheid instrumenteel is, zij dient een hoger doel en is noodzaak: zonder elkaar kunnen ze niet zichtbaar zijn. Hun *wij* is een middel om erkenning van hun *zijn* te krijgen.

Afhankelijkheid van anderen is inherent aan het protest van de rechtelozen, wat hun positie kwetsbaar maakt voor uitbuiting. Omwille van een succesvol protest werden persoonlijke grenzen opgerekt. Ze kozen voor het bewust meespelen van het politieke spel waarvan zij onderwerp waren geworden, zij speelden hun rol van *item*, ook als zij daar een stukje van zichzelf voor opzij moesten zetten. Zo wordt duidelijk dat de *subaltern* kan spreken, kan protesteren, maar alleen door aan te sluiten bij de hegemonische taal. De ambigue, tegenstrijdige werkelijkheid van het leven in de grensgebieden moet

vertaald worden naar een behapbaar verhaal dat met het maatschappelijke referentiekader van de samenleving begrepen kan worden, alleen dan is een succesvol protest mogelijk.

Het eenduidige protestgeluid wat naar buiten toe gecommuniceerd wordt, is achter de schermen echter een mozaïek van stemmen. Verschillende meningen en belangen ontmoeten elkaar en creëren samen een polyfonie. Verschillende tinten van het protestgeluid worden door verschillende actoren op verschillende momenten naar voren geschoven. In dit polyfone stemmenspel voelden de Vluchtkerkbewoners zich vaak pionnen van een spel. Ik heb echter laten zien dat zij geen machteloze objecten zijn, in plaats daarvan spelen zij het spel tactisch mee. Zij conformeren zich aan de regels waar dat nodig is, maar springen in de ruimte die ze krijgen om regels te herformuleren zodra het kan. Doordat politieke omstandigheden en onderhandelingen constant veranderen, ontstaat een ambigue, irrationele en pragmatische improvisatie. Protest is een *contested process* dat wordt uitgevochten in een wilde arena van dynamieken, belangen en ideeën. *Agency* schuilt daarom niet in het hebben van de luidste stem, maar in het aangaan van nuttige relaties en verbindingen met de samenleving en het bezitten van de macht over de uitkomst van het 'gevecht'. De grenzen van het grensgebied worden constant opgerekt door politieke acties en het is deze spanning, onzekerheid maar ook veelzijdigheid die de grensculturen tekent..

Het samenzijn van het protest *wij zijn hier* biedt hen veiligheid en geborgenheid en kan gezien worden als de essentie van hun demonstratie. Echter het doel - het krijgen van bestaansrecht - is wat zij willen bereiken, ook als dit ten koste gaat van hun eenheid. Als pelgrims bereikten zij allen de Vluchtkerk, een centrale plaats of bergtop die geen eindpunt is, maar slechts een verbindend centrum, waarna de lange reis van voortdurende, gedwongen mobiliteit zich voortzet. Uiteindelijk kwamen zij hier namelijk allen alleen.

De plek waar je geboren wordt kies je niet zelf. Toch is deze plek in grote mate bepalend voor je bewegingsruimte. Vanwege het essentialistische idee dat iedereen thuis hoort op de plek waar hij geboren is, zullen vluchtelingen overal ongewenste levens leven en veroordeeld zijn tot de grensgebieden van de wereld. Een vluchteling vraagt niet enkel om bescherming, hij vraagt om ergens bij te horen. Op het moment dat je mensen radicaal uitsluit en rechteloos maakt, maak je hen overbodig. Ik zie het als de taak van antropologen om de verhalen zichtbaar en hoorbaar te maken van diegenen wiens bestaan wordt ontkend. Het is de kracht van antropologisch onderzoek 'to see both along the margins of human existence and into the heart where societies live their lives; (Nordstrom, 2004:243). Het is in de grensgebieden, in de marges van de samenleving, waar we het hart van het menselijke bestaan kunnen zien.

BIJLAGE 1

EEN REFLECTIE

Het hoofdstuk de Vluchtkerk is gesloten en met het afronden van deze scriptie voltooi ik de rite de passage die mij tot antropoloog maakt: mijn eerste veldwerk. Dit veldwerk leerde mij niet alleen wat het betekent om antropoloog te zijn, ook leerde ik de schimmige wereld kennen waartoe meer dan 100.000 vluchtelingen zonder papieren veroordeeld zijn, een wereld die zich bevindt in mijn land maar waar ik niets vanaf wist. Een wereld gekenmerkt door argwaan, onzekerheid, willekeur, niet welkom zijn, politie, IND, Ter Apel (voor insiders: *trouble*), DT&V en niet zomaar naar een dokter kunnen. Toen ik de Vluchtkerk voor het eerste betrad, zag ik individuen met enorme denkbeeldige rugzakken vol verscheurende, ontroerende en dappere verhalen op hun rug. Ik wilde hun verhalen leren kennen, hun bewegingen begrijpen, de herinneringen die sluimerend zichtbaar zijn in hun ogen, hun motieven voor het voeren van deze strijd, waarom zij hier allen samen zijn en hoe zij samen leven. Nu velen mij een blik in hun verhalenrugzak gegund hebben en we samen nieuwe verhalen hebben gemaakt, weet ik soms niet goed hoe ik mijn werkelijkheid kan verbinden met de werkelijkheid waar zij mee moeten leven. Hoe kan ik, een jonge vrouw wiens leven bestaat uit een oneindigheid aan mogelijkheden, begrijpen wat het betekent als je gedwongen stilstaat en de tijd voorbij ziet tikken in een land wat je verkozen hebt boven je eigen thuisland, omdat het hier veiliger zou zijn?

Dit onderzoek heeft mij geconfronteerd met de vrijheid die ik bezit en die de mensen waarmee ik dagelijks omging niet bezitten. Een werkelijkheid die ik soms kon vergeten als we samen aten, samen dansten of samen kookten, maar ook een werkelijkheid waar ik elke keer op pijnlijk confronterende wijze weer aan herinnerd werd. Zoals toen de leiders tijdens een grote vergadering de supporters gerust probeerden te stellen met de woorden: ‘we zijn gewend aan het leven op straat, we overleven het wel, vertrouw ons nou maar’.

Participerende observatie is de methode die de antropologie definieert omdat zij de mogelijkheid biedt door langdurige aanwezigheid en het aangaan van vertrouwensrelaties, een diep inzicht in het leven van Anderen te krijgen. Echter, het is een illusie dat antropologen in staat zouden zijn om een objectieve en neutrale Waarheid te ontrafelen. Cultuur presenteert zichzelf namelijk niet met één stem of op een neutrale manier (Rabinow, 1997:150). Elk moment, elke gebeurtenis kan op oneindig veel manieren worden geïnterpreteerd, door zowel de antropoloog als haar informanten omdat ‘both the anthropologists and her informants live in a culturally mediated world, caught up in ‘webs of signification’ they themselves have spun (Rabinow, 1997: 151).

Dit was voor mij een constant punt van twijfel. Hoe kon ik ooit begrijpen wat het leven in die koude Vluchtkerk betekende voor al die verschillende individuen? En hoe zorgde ik ervoor dat ik mijn eigen gevoelens en ideeën niet op hun woorden en handelen projecteerde?

Dit maakte mijn onderzoek tot een constante zoektocht en botsing met mijn eigen grenzen. De grenzen van mijn eigen vertrouwde wereldje moest ik verleggen om in staat te zijn met de situatie in de Vluchtkerk om te gaan en te begrijpen wat daar gebeurde. Op deze manier heeft het veldwerk doen mij direct geconfronteerd met mezelf en mijn eigen culturele en morele grenzen.

De verschillende rollen die ik in de Vluchtkerk had, als antropoloog, als vrijwilliger maar ook als activistische betrokkene en als *sister* zaten elkaar nogal eens in de weg. Twee dagen per week was ik als host - aanspreekpunt voor bewoners – aanwezig in de kerk, de rest van de dagen richtte ik me op mijn onderzoek. Samen met bewoners hing ik rond in de grote ruimte, dronk ik thee in kamers, ontvluchtte ik samen met hen de bedrukte sfeer om even een ommetje te maken, speelden we tafeltennis, gingen we samen boodschappen doen bij de Turkse slager die ons al snel herkende, kookte en at ik met hen, woonde ik de General Assemblees bij, de actievergaderingen en de vergaderingen van de supporters. We demonstreerden samen, ik ging bij zieke bewoners op ziekenhuisbezoek, roddelde met de vrouwen op de vrouwenkamer, hielp Mama Fatima met het maken van het ontbijt, ik probeerde advocatenbrieven te ontcijferen, we huilden en lachten samen.

Ik vond een manier om mijn verschillende rollen met elkaar te verweven en elkaar te laten versterken toen ik me verdiepte in de tak van de antropologie die actie-onderzoek heet. Om sociale verandering te bewerkstelligen, word je gedwongen om het systeem te doorgronden wat je wil veranderen. Veel structuren en beperkingen zijn namelijk impliciet, je ontdekt de ingeslepen patronen pas als je probeert een complexe situatie te beïnvloeden.

Door als antropoloog je positie duidelijk aan te geven, kun je jezelf binnen menselijke evenementen positioneren als een sympathieke, reflexieve en moreel en politiek betrokken mens, een persoon waarop je kunt vertrouwen, die een kant zal kiezen als het nodig is en die niet bang is om de privileges van neutraliteit te schuwen. Met deze antropologische tools, kunnen antropologen vervreemding veranderen in het overkomen van verschillen om zo bij te dragen aan een gemeenschappelijke menselijkheid (Caplan, 1997).

Toch bleef ik me afvragen of ik op integere wijze onderzoek kon doen in zo'n stressvolle en gevoelige context. Op een plek waar zoveel journalisten, documentaire makers, kunstenaars en fotografen 'een project' willen doen. Maakten wij hen niet allen tot objecten? De spanning tussen de noodzaak van

aandacht voor het protest en het waardig behandelen van mensen in zo'n kwetsbare situatie, blijft me intrigeren.

Ik, een jonge, blanke Nederlandse vrouw in een kerk vol met 'illegalen'. Mijn onervarenheid en vrouw zijn hebben denk ik zeker invloed gehad op hoe zij tegen mij spraken en ook op hoe ik hun woorden heb geïnterpreteerd. Je achtergrond doet ertoe als je antropoloog bent, zeker als je diepe relaties met mensen aangaat. Het viel me op dat sommige bewoners me streng toespraken, alsof ze tegen mij vertelden wat ze tegen de hele wereld wilden schreeuwen.

Vaak werd ik echter als een zus omarmd, zij noemden mij een van hen. Toch realiseer ik me ik nooit écht een van hen zal worden, omdat ik wel een paspoort heb, en een huis.

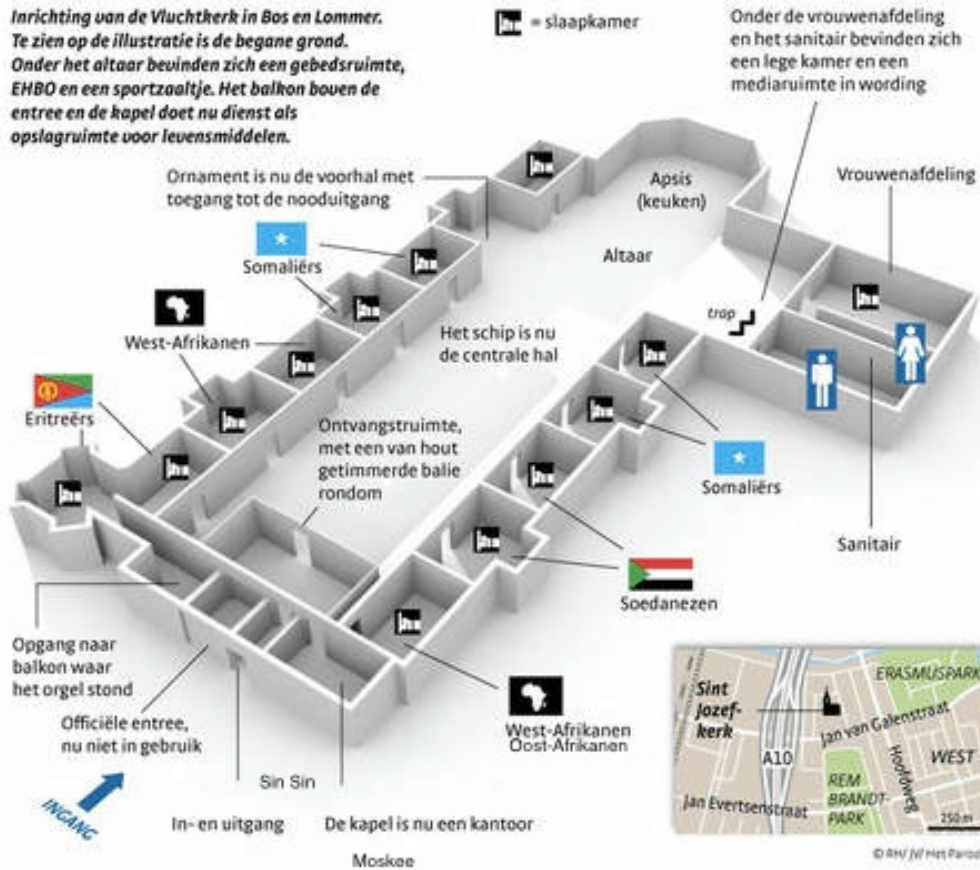
Ons Anderszijn was echter geen onuitspreekbare essentie, maar eerder een som van verschillende historische ervaringen. Verschillende webben van betekenis scheidde ons, maar deze webben werden door onze gedeelde ervaringen in elk geval gedeeltelijk verweven. Een dialoog was echter alleen mogelijk als we onze verschillen erkenden en wanneer we kritisch loyaal bleven aan de symbolen die onze tradities ons hadden gegeven. Door dit te doen, begonnen we een proces van verandering (Rabinow, 1997: 162) We openden onze ogen en harten voor elkaar en ontdekten zo dat wij in essentie geen Anderen voor elkaar waren. Dat het enkel de wereld was die ons dit had doen geloven.

Wat blijft is een half jaar om nooit te vergeten. En een grote strijdvolle familie die ik in mijn hart heb gesloten, voor altijd. Voor mij zijn zij niet illegaal.

BIJLAGE 2 KAART

Vluchtkerk

Inrichting van de Vluchtkerk in Bos en Lommer. Te zien op de illustratie is de begane grond. Onder het altaar bevinden zich een gebedsruimte, EHBO en een sportzaaltje. Het balkon boven de entree en de kapel doet nu dienst als opslagruimte voor levensmiddelen.

BIBLIOGRAFIE

Achterhuis, Hans

2012 Wie geen nationaliteit heeft, heeft geen rechten *Trouw*

<http://www.trouw.nl/tr/nl/5116/Filosofie/article/detail/3365231/2012/12/18/Wie-geen-nationaliteit-heeft-heeft-geen-rechten.dhtml#.UNFxc5O44L8.twitter>

Agamben, Giorgio

2002 *De soevereine macht en het naakte leven*, Amsterdam: Boom / Parrèsia.

Alvarez, R.

1995 The Mexico/US border: the making of an anthropology of borderlands *Annual Review of Anthropology* 24: 447-470

Anderson, Benedict

1991 *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* London: Verso Books

Anzaldúa, G.

1987 *Borderlands/La Frontera*, San Francisco, CA: Aunt Lute Books

Amnesty International

2008 *The Netherlands: The Detention of Irregular Migrants and Asylum-Seekers* Amsterdam

2010 Vreemdelingendetentie: In strijd met mensenrechten. Update van het rapport: *The Netherlands: the detention of irregular migrants and asylum-seekers*

Arendt, Hannah

1968 *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt, Inc

Agier, Michel

2008 *On the Margins of the World. The Refugee Experience Today*, Cambridge: Polity Press.

Appadurai, Arjun

1996 Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy, In: *The anthropology of globalization. A reader*, Ina, Jonathan en Renato Rosaldo, Malden: Blackwell Publishing, pp. 47-65.

Auge, Marc

1995 *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, London: Verso.

Balibar, Étienne

2002 *Politics and the Other Scene*, Londen: Verso.

Bauman, Zygmunt

1998 *Globalization. The Human Consequences*, Cambridge: Polity Press.

2004 *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts* Cambridge: Polity Press

2004 *Grammars of Identity/Alterity, a structural approach* 18-53 Berghahn Books

Benhabib, Seyla

2004 *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*, Cambridge: Cambridge University Press.

Caplan, Patricia 1997 *African Voices, African Lives: Personal Narratives from a Swahili Village*. London/New York: Routledge

- Chavez, Leo R.
1991 Outside the Imagined Community: Undocumented Settles and Experiences of Incorporation
American Ethnologist 18(2): 257-278
- Coutin, Susan Bibler
2003 Illegality, Borderlands and the Space of Nonexistence. In: Perry Warren & Maurer
Globalization under construction. Governmentality, La wand Identity
- Daniel, Valentine E & John Chr. Knudsen
1995 *Mistrusting Refugees* London: University of California Press
- Donnan, Hastings en Thomas M. Wilson
1994 *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers* Anthropological Association of Ireland.
1999 *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford and New York: Berg.
2010 *Ethnography, security and the 'frontier effect' in borderlands* in: Borderlands, Ethnographic appooces
to security, power and identity. Maryland University Press of America
- Doornbos, Nienke
2006 *Op verhaal komen: institutionele communicatie in de asielpcedure* Wolf Legal Publishers, Nijmegen.
- Douglas, Mary
1966 *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* London: Routledge
- Engbersen, Godfried & Dennis Broeders
2009 The State versus the Alien: Immigration Control and Strategies of Irregular Immigrants *West
European Politics* 32(5): 867-885
- Eriksen, Thomas Hylland
2007 *Globalization. The key concepts*, Oxford: Berg Publishers.
- Espiritu, Yen Le
2003 *Home Bound: Filipino American Lives across Cultures, Communities and Countries*
- Fassin, Didier
2005 'Compassion and Repression: the Moral Economy of Immigration Politics in France, *Cultural
Anthropology*, vol. 20, no. 3, pp. 362-387.
- Fink-Nielsen, F
2004 Roots, Rights and responsibilities. Place-making and Repatriation among Somalis in Denmark
and Somaliland *Wiener Zeitschrift fur kritische Afrikastudien* 7/2004: 25;47
- Geertz, Clifford.
1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, Inc.
- Gellner, Ernest
1990 *Nations and Nationalism* Cornell University Press
- Gennep, Arnold van
1960 *The Rites de Passage* London: Routledge

Geschiere, Peter

2009 *The Perils of Belonging : Authothony, Cirizenship and Exclusion in Africa and Europe* Chicago: University of Chicago Press

Ghorashi, Halleh

2003 *Ways to Survive, Battles to Win. Iranian Women Exiles in the Netherlands and the United States*, New York: Nova Science Publishers.

2005 Agents of Change or Passive Victims: the Impact of Welfare States (the case of the Netherlands) on Refugees *Journal for Refugee Studies* 18(2): (181- 198)

Gramsci, Antonio

2001 *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* Elec Books

Haddad, Emma

2004 Who is (not) a Refugee? *Europen Univeristy Institue, Florenc*

Harrell-Bond, B. E. and Voutira, E.

1992 'Anthropology and the Study of Refugees', *Anthropology Today* 8 (4): 6-10

Ignatieff, Michael.

1998 The Narcissism of Minor Difference. In *The Warrior's Honour. Ethnic War and the Modern Conscience*. AUTEURS, eds. Pp. 34-71. London: Vintage.

Khosravi, Shahram

2007 The 'illegal' traveller: an auto-ethnography of borders, *Social Anthropology*, vol. 15, no. 3, pp. 321-334.

2010 *'Illegal' Traveller: an auto-ethnography of Borders*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Krausse, Monika

2008 Undocumented Migrants: An Arendtian Perspective *European Journal of Political Theory* 313- 348

Leerkes, Arjen, Godfried Engbersen en Marian van San

2006 *Schaduwplaatsen: patronen van ruimtelijke concentratie en incorporatie van illegalen in Nederland* Mens en Maatschappij 223- 251

Leun, van der Joanne

2003 *Looking for loopholes, processes of incorporatoin of illegal immigratns in the Netherlands* Amsterdam: Amsterdam University Press

Linde, Charlotte

1988. "Common Sense and Its History: The Study of Cognitive Macrostructures." Paper presented at the 87th annual meeting of the American Anthropological Association, Phoenix, November.

Louisiana Museum of Modern Art

2011 LIVING: Frontiers of Architecture III-IV

Malkki, Liisa H.

1995 *Purity and Exile: Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania* Chicago: The University of Chicago Press

- McNevin, Anne
2006 Political Belonging in a Neoliberal Era: the struggle of the sans-papiers *Citizenship Studies* 10(2): 135-151
- Nyers, Peter
2010 No one is Illegal between City and Nation *Studies in Social Justice* 4(2): 127-143
- Pauw & Witteman
Uitzending 22 november 2012: Gesprek met advocaat Marq Wijngaarden
http://pauwenwitteman.vara.nl/Fragment-detail.1548.0.html?&tx_ttnews%5Btt_news%5D=28154&tx_ttnews%5BbackPid%5D=116&cHash=5c84e97cd23d0c1d33df0526ecfa5339
- Rabinow, Paul
2007 *Reflecitons on Fieldwork in Morocco* Berkeley and Los Angeles: University of California Press,
- Rumford, Chris
2006 Theorizing Borders, *European Journal of Social Theory*, vol. 9, no. 2, pp. 155-169.
- RISBO
2002 Illegale vreemdelingen in Nederland; omvang, overkomst, verblijf en uitzetting *Eindrapport*
- Rylko-Bauer, Barbara
2003 In the Shadows of History and Memory: Using Personal Family Narrative in an Ethnography of Rediscovery. Paper presented at the 102nd Annual Meeting of the American Anthropological Association, Chicago, November 22.
- Sax, Marjan, Jo van der Spek & Thomas Spijkerboer
2012 Geen ontruiming zonder alternatief <http://dare.ubvu.vu.nl/handle/1871/38571?show=full>
- Schinkel, Willem
2009 'Illegal Aliens' and the State, or: Bare Bodies vs the Zombie, *International Sociology* 24(6): 779-806.
- Schneekloth, Lynda H. en Robert G. Shibley
1995 *Placemaking: The art and practice of building communities*, New York: Wiley.
- Scott, James C
1985 *Weapons of the Weak, everyday forms of peasant resistance* Yale University Press
1990 *Domination and the Arts of Resistance, Hidden Transcripts* Yale University Press
- Stichting Vluchteling
2011 *Irakese Vluchtelingen en Ontheemden: uit het oog, uit het hart?* Den Haag, Stichting Vluchteling
- Stronks, Martijn
2012 (6 december) De paradox van de zichtbare illegaal, De geschiedenis van de illegaliteitsbestrijding *Groene Amsterdammer: 12-15*
- Strik, T.
1999. Ter fine van uitzetting: De paradox van het terugkeerbeleid, *Migrantenrecht* 4: 108-109
- Spijkerboer, Thomas & B.P. Vermeulen
2005 *Vluchtelingenrecht* Ars Aequi Juridische Uitgeverij

2012 Uitzetten lukte niet, dus... *NRC Handelsblad* 15 november 2012
2012 Eigen landje van vluchtelingen *NRC Handelsblad* 20 oktober 2012

Sydnor, Paul N.

2011 Understanding the Forced Displacement of Refugees in Terms of the Person *Transformation*
28(10): 51-61

Taylor, Lawrence J. 2010 Moral Entrepreneurs and Moral Geographies on the US/Mexico Border, *Social & Legal Studies*, vol. 19, no. 3, pp. 299-31

Turner, Victor W.

1980 Social Dramas and Stories about Them. *Critical Inquiry* 7:141-168

1964 Betwixt and Between: The liminal period in Rites de Passage *Proceedings of the American Ethnological Society*: 4-20

1967 *The Ritual Process, Structure and Anti-Structure* New York: Aldine de Gruyter

UNHCR

1951/1967 Convention and Protocol relating to the Status of Refugees

Vluchtelingenwerk

2012 Jaarverslag

Webb, Jen, Tony Schirato & Geoff Danaher

2002 Understanding Bourdieu Allen&Urwin Publishers Chapter 2: Cultural field and the habitus: 21-44

